

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ФІЛОЛОГІЇ ТА МАСОВИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ**

До захисту допустити:
Завідувач кафедри
української філології
_____ **І. В. Мельничук**
« ___ » _____ **2020 р.**

Кваліфікаційна робота
за освітнім ступенем «Магістр» на тему
**«Номінація людини в українському художньому мовленні
початку ХХІ століття»**

Студентки факультету філології
та масових комунікацій
спеціальності 035 «Філологія»
спеціалізації 035.01 «Українська мова
та література»
ОПП «Філологія. Українська мова та
література»
освітнього ступеня «Магістр»
Гальченко Вікторії Миколаївни

Науковий керівник:
Вінтонів Михайло Олексійович,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української філології

Рецензент:
Стишов О.А.,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови
Київського університету імені
Бориса Грінченка

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
« ___ » _____ 2020 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Типологія поглядів на односкладне речення в сучасній лінгвістиці	8
1.1. Історія вивчення односкладних речень.....	8
1.2. Статус односкладного речення в системі синтаксичних одиниць.....	14
1.3. Типологія односкладних речень.....	17
1.3.1 Дієслівні односкладні речення.....	30
1.3.1.1. Особові односкладні речення	
1.3.1.2. Безособове речення як синтаксична одиниця	
1.3.2 Номінативні речення	
1.3.3 Вокативні речення	39
Висновки до Розділу 1	57
РОЗДІЛ II. Функційні вияви односкладних речень в ідіостилі С. Жадана	59
2.1. Функції дієслівних особових односкладних речень у текстах С. Жадана.....	59
2.2. Безособові речення в текстах С. Жадана.....	62
2.2.1. Безособові речення, головний член яких виражений безособовими дієсловами.....	62
2.2.2. Безособові речення, головний член яких виражений особовим дієсловом у безособовому значенні.....	62
2.2.3. Безособові речення, головний член яких виражений незмінною предикативною формою на –но, –то	64
2.2.4. Безособові речення, головний член яких виражений словом категорії стану.....	68
2.3. Функційні вияви номінативних речень в ідіостилі С. Жадана	80
Висновки до Розділу 2.....	89

	3
ВИСНОВКИ.....	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	92
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	97

ВСТУП

Питання структурної диференціації речень на двоскладні й односкладні, співвідношення останніх з відповідними логічними та психологічними категоріями судження, належить до центральних питань теоретичного синтаксису. У синтаксичній системі типів простого речення односкладні речення становлять таку своєрідну щодо структури і змісту синтаксичну категорію, яка властивими різновидами, виявами і функціями вагомо розширює і доповнює виражальні можливості всієї системи.

Глибокий різноаспектний опис синтаксичних одиниць є обов'язковим чинником у процесі поглиблення знань про внутрішні закони мови. Одним із недостатньо висвітлених різновидів синтаксичних конструкцій української мови постають односкладні речення. Їхня синтаксична сутність, характер стосунків з відповідними категоріями мислення та багато інших проблемних питань лінгвістами вирішуються неоднозначне.

Проблема співвідношення формального і актуального членування речення уже тривалий час перебуває у полі зору лінгвістів. Проте і сьогодні актуальним залишається питання щодо засобів та способів вираження теми і реми в сучасній українській мові. Особливу проблему актуального синтаксису становлять речення без фінітного дієслова, зокрема номінативні речення. Однак у лінгвістичній літературі спеціального тема-рематичного аналізу номінативних речень проведено не було.

Тема роботи: Структурно-семантичні особливості односкладних речень в ідіостилі С. Жадана.

Актуальність роботи визначається потребою всебічного вивчення односкладних речень із функціонального, структурно-синтаксичного, комунікативного поглядів. Дослідження односкладних речень та пов'язані з ним проблеми привертали увагу багатьох відомих вітчизняних та зарубіжних лінгвістів: Б.П.Ардентова, В.В.Бабайцевої, І.Р.Вихованця, Р.Гренді, М.Грунського, Н.Гудмена, П.О.Леканта, О.М.Пешковського, О.О.Шахматова та ін. Незважаючи на поглиблення уваги щодо односкладних речень на

сучасному етапі (праці А.П.Запгітка, Н.Л.Іваницької, А.П.Коваль, В.В.Пруняк, В.П.Пронічева, К.П.Югай та ін.), у синтаксичній літературі немає єдності у їх теоретичному висвітленні. Використовуються різні принципи класифікації, наявні суттєві розбіжності у визначенні обсягів односкладних речень, їх структурних моделей та под. Високий рівень адаптованості односкладних речень, їх поліфункціональність зумовлюють широке використання у творах художнього, публіцистичного, а також у текстах наукового та офіційно-ділового стилів.

Багатоаспектний характер односкладних речень як синтаксичної одиниці зумовлює необхідність їх комплексного аналізу. Дослідження, виконані з урахуванням особливостей односкладних речень на семантико-граматичному, формально-граматичному та комунікативному рівнях в українській синтаксичній науці поки відсутні. Необхідність з'ясування своєрідності будови односкладних речень, їх граматичних особливостей, обґрунтування принципів класифікації типів односкладних речень, їх актуального членування зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета магістерської роботи полягає у встановленні типології односкладних речень та визначенні їх функціонально-комунікативних виявів у текстах С. Жадана.

Досягнення зазначеної мети передбачає виконання таких завдань:

- 1) визначити своєрідність відображення дійсності за допомогою односкладних речень;
- 2) проаналізувати граматичні ознаки односкладних речень;
- 3) подати класифікацію односкладних речень та з'ясувати їх комунікативне призначення;
- 4) розглянути та диференціювати номінативні конструкції перехідного (напівпериферійного) типу, з'ясувати чинники для набуття ними реченнєвого статусу;
- 5) виявити особливості периферійних утворень з-поміж НР;

б) визначити кваліфікаційні ознаки неповних двоскладних речень з предикатним іменником у ролі головного члена.

Об'єктом дослідження стали односкладні речення, що функціонують у текстах С. Жадана. Вибір об'єкта дослідження зумовлений недостатньою кількістю в українському мовознавстві ґрунтовних робіт, присвячених вивченню односкладних речень.

Предметам дослідження є структурні, граматичні, функціональні та комунікативні особливості односкладних речень в ідіостилі С. Жадана.

Матеріалом дослідження є художні твори С. Жадана. Приклади, наведені в роботі, отримані шляхом суцільної вибірки. Фактичний матеріал подано у мінімальному контексті, що дозволяє найоб'єктивніше розкрити семантичні та структурні властивості односкладних речень.

Методи дослідження. Багатоаспектний характер односкладних речень визначає необхідність їх різнобічного аналізу, що дозволяє розглянути їх з погляду структури, семантики, особливостей функціонування в тексті. У магістерській роботі використовуються описовий, зіставний та структурний методи, компонентний, трансформаційний контекстологічний аналіз, що охоплює також застосування прийомів спостереження, порівняння, частково статистичного опрацювання матеріалу.

Наукова новизна дослідження. Магістерська робота є однією із спроб в українському мовознавстві опису структурних, функціональних, та комунікативних особливостей односкладних речень у текстах С. Жадана.

Теоретичне значення роботи полягає у тому, що вона становить вагомий внесок у подальший розвиток теорії односкладних речень. У роботі окреслено структурно-функціональні різновиди номінативних конструкцій з поділом їх на ядро та периферію, з'ясовано обсяг і межі НР, визначено їх місце у системі односкладних речень сучасної української мови. Простежено співвіднесеність НР з подібними до них структурами, встановлено їх диференційні ознаки.

Практична цінність. Основні положення і висновки магістерської роботи можуть бути використані для подальшого практичного опрацювання питань функціональної та комунікативної граматики української мови. Результати роботи можуть знайти застосування в підготовці відповідних розділів лекційних курсів з синтаксису української мови, проведенні практичних і лабораторних занять у вищій та середній школі. Результати аналізу особливостей функціонування односкладних речень в українській мові доречно використати в лекційних курсах із стилістики та риторики на філологічних факультетах та факультетах журналістики.

Особистий внесок здобувача. Всі результати дослідження здобуті особисто авторкою. Визначено ядрну, напівпериферійну та периферійну площини НР, з'ясовано критерії відмежування НР від структурно до них подібних конструкцій. Здійснено опис і систематизацію функцій та особливостей вживання номінативних побудов на рівні експресивного синтаксису.

РОЗДІЛ 1. ТИПОЛОГІЯ ПОГЛЯДІВ НА ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

1.1. Історія вивчення односкладних речень

Речення з одним головним членом здавна привертало увагу вчених. Однак і в сучасному мовознавстві нема однозначного тлумачення, чіткого окресленого об'єкта дослідження. Виокремлення формально-граматичного, семантико-синтаксичного і комунікативного аспектів синтаксису сприяє уточненню поняття односкладності з формально-граматичного і семантичного погляду.

Представники логіко-граматичного напрямку (М.І.Греч, О.Х.Востоков, Ф.І.Буслаєв) розглядали односкладні речення як неповні двоскладні, оскільки вони вважали, що в реченні як синтаксичній одиниці обов'язково є двочленність структури, допускаючи при цьому пропуск одного з головних членів речення-судження. При цьому в реченні обов'язкова наявність присудка. Тому номінативні речення трактувались як неповні.

Присудок як найважливіший компонент речення розглядався представниками психологічного і формально-граматичного напрямків (О.О.Потебня, П.Ф.Фортунатов, Д.М.Овсяннико-Куликовський та ін.). Головний член односкладного речення, виражений називним відмінком іменника, визначався як присудок. Так, П.Ф.Фортунатов у реченні *Пожежа*. Визначає слово *пожежа* як психологічний присудок, а психологічним підметом, на його думку, є уявлення про полум'я, дим, який він щойно бачив. О.Г.Руднев зазначав з цього приводу, що П.Ф.Фортунатов, підходячи до характеристики односкладного речення з психологічної точки зору розглядає підмет і присудок не з боку вираження в мові взаємозв'язку явищ реальної дійсності, а з погляду поєднання безпосереднього сприйняття явища зі словесним позначенням його в мові (реченні) [42].

Вагомий внесок у вивчення односкладних речень уніс О.О. Шахматов. На його думку, в односкладних реченнях чітко не вираженні ні підмет, ні присудок, тому слід стверджувати тільки про головний член речення, який формально можна ототожнювати з підметом чи присудком. О.О. Шахматов брав до уваги при вивченні односкладних речень логіко-психологічний принцип, шукаючи елементи психологічної комунікації.

З критикою поглядів О.О.Шахматова у свій час виступив ще В.В.Виноградов, який зазначив, що вчення О.О.Шахматова про двоскладне й односкладні речення вимагають перегляду. Крім ідеалістичної основи цього вчення, В.В.Виноградов указував також що поняття про склад підмета і склад присудка або про склад одного головного члена не охоплює всіх типів речень, бо поза цими складами можуть бути: 1) відокремлені члени речення і 2) обставини часу, простору, причини, мети, допуску й умові, які пояснюють граматичну основу речення в цілому [10, с.399].

Розвиваючи погляди В.Виноградова, А.М.Мухін виявляє в системі О.О.Шахматова чимало суперечливостей. По-перше, О.О.Шахматов виділяє склади і головні члени речення на основі відповідності їх тим самим членам комунікації – суб'єкту і предикату, хоча головний член – це лише частина складу. По-друге, О.Шахматов розвиває вчення головних і другорядних членів. Останні він розглядає не в розділі про речення, а в розділі про словосполучення. По-третє, О.О.Шахматов нібито встановлює різні типи синтаксичних відношень – предикативні, атрибутивні, об'єктивні, релятивні, але насправді зводить їх тільки до одного типу – відношення між головними і залежними членами. Четверте, у О.О.Шахматова виявляється суперечність між змістом і формою – він іноді називає головний член односкладного речення підметом чи присудком [34, с. 112].

Намагаючись удосконалити класифікацію простих речень, дехто виділяє серед них не два типи, а три: двоскладні, односкладні і проміжні. П.О.Лекант, наприклад, вважає, що означено – особові речення займають особливе становище – на межі з двоскладними [32]. В.В.Бабайцева виявляє

перехідні типи до двоскладних речень серед неозначено-особових, узагальнено-особових, безособових і номінативних [2].

Українські мовознавці поступово запроваджували свою термінологію. О.Синявський виділив безпідметові речення, речення з відносною безпідметовістю (неозначено-особові та узагальнено-особові), безприсудкові речення (називні); Л.А.Булаховський – безособові та відносно-безособові речення називні. В академічному синтаксисі української мови використано усталену в сучасному східнослов'янському мовознавстві класифікацію односкладних речень, за якою виділяють односкладні означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні та номінативні речення.

Пошук шляхів адекватного опису односкладних речень робить необхідним розгляд ряду методологічних питань: чи є односкладні речення похідними утвореннями від двоскладних, якщо ж вони є похідними від двоскладних, наскільки можливо застосовувати до них поняттєвий апарат, придатний для аналізу двоскладних речень.

Важливою у розв'язанні цих проблем видається позиція, обґрунтована в працях О. С. Мельничука, що «односкладні речення є спеціальною формальною категорією, яка з'явилась одночасно з категорією двоскладних речень в результаті розвитку і формальної диференціації первісних граматично не оформлених речень» [33, с.36]. Визнання думки про історичне чи навіть сучасне усвідомлення зв'язку безособової, неозначено-особової чи узагальнено-особової форми з імпліцитним суб'єктом не виключає іншого запитання: які словоформи в формально односкладних реченнях надають їм інформаційної повноти. Незважаючи на наявність імпліцитного зв'язку з суб'єктною синтаксевою, важко погодитися, що утворення типу *Співають; Читають; Пишуть, а не малюють* мають інформаційну завершеність. Наша мовна свідомість однозначно говорить про семантичну неповноту і таких, наприклад, утворень, як *Треба; Соромно; Шкідливо*. Проте вони одразу ж набувають закінченості при додаванні непідметових синтаксем: *У лісі*

співають; Книжку читають; У зошиті пишуть, а не малюють; Ходити треба; Йому соромно; Палити шкідливо. З усіх односкладних неозначено-, узагальнено-особових та безособових речень головний член сам по собі є достатнім для інформативної повноти лише в реченнях, що позначають природні явища: *Вечоріє; Світає* тощо.

Зазначене дає підстави для підтримки двох вихідних припущень. Перше полягає в тому, що з семантико-синтаксичної точки зору односкладні речення, за незначними винятками, не є однокомпонентними структурами. Цей висновок впливає не тільки з аналізу фактичного матеріалу, а й з міркувань про необхідні умови для реалізації категорії предикативності.

Друге припущення, що використовуватиметься в подальшому аналізі, спирається, зокрема, на погляди Д. М. Шмельова, який зазначав, що предикативні відношення спостерігаються не тільки в підметово-присудкових конструкціях, вони наявні і в структурах типу *Кататися весело; У неї радість; Радистів троє; Дощу не було; Немає нікого; За вікном море тощо.* «Хоч, – зазначає Д. М. Шмельов, – багато з подібних речень за традицією відносять до односкладних, їх двокомпонентність, якщо відмовитися від уявлення про підметово-присудкову двоскладність, у цілому, не може викликати сумнівів» [58, с. 54].

Проте і нині робляться спроби не тільки вдосконалити поділ речень на двоскладні й односкладні, а й замінити його іншим. Зокрема, Г.О. Золотова вважає, що необхідно брати до уваги не склад речення, а семантичний компонент моделей. Під моделлю речення вона розуміє “мінімально достатнє сполучення взаємозумовлених синтаксичних форм, що утворює комунікативну одиницю з певним типовим значенням” [23, 124]. При цьому “речення, здійснюючи своє смислове призначення, організуються не узгодженням канонізованих підмета і присудка, а супряження виражених певними синтаксичними формами слів значущих елементів, які у багатьох випадках не збігаються з тим, що традиційно називається головним членом речення” [23, 192]. Звідси у неї поділ речень на однокомпонентні,

двокомпонентні і трикомпонентні. В однокомпонентних моделях констатується наявність предмета, час, місце, безсуб'єктивний стан, напр.: *Зимовий вечір; Ніч; Світає*. У двокомпонентних моделях речення один компонент, що означає предмет, поєднує предикативний зв'язок з іншим компонентом, що означає ознаку предмета, причому перший компонент не обов'язково виражається називним відмінком, а другий – не завжди особливим дієсловом. Трикомпонентні моделі містять назву першого предмета, відношення і другого предмета. Це переважно речення з давальним суб'єкта для вираження відношення (*Всем дамам совершенно не понравилось такое обхождение Чичикова*), з давальним суб'єкта сприймання (*И снится чудный сон Татьяне*), з давальним відмінком при визначенні спорідненості (*Я ему больше не слуга*), відповідності (*Наружность поручика Вулича отвечала вполне его характеру*).

Якщо Г.О.Золотова заміняє поняття двоскладних і односкладних речень семантичними категоріями однокомпонентних, двокомпонентних і трикомпонентних моделей, тобто намагається побудувати класифікацію на семантичному принципі, то Н.Ю.Шведова зробила спробу поділити не моделі, а ще абстрактніші одиниці – структурні схеми речень за формально-граматичним принципом. Вона також користується терміном “компонент”, але розумію під ним “форми слів, що організують предикативну основу речення як мінімальний граматичний зразок його побудови” [55, с. 85], тобто, компоненти структурної схеми тлумачаться як формально-граматичні категорії. «У реченні такі компоненти зазначає Н.Ю.Шведова, – являють собою його головні члени, його предикативний центр» [55, 36]. При цьому поняття головних членів поширюються. Це не тільки підмет і присудок, а й інші постійні словоформи в структурній схемі – *Хочется узнать, Не прошло недели, Много цветов, Некому рабо тать*. Структурні схеми з підмета і присудка називаються підметово-присудковими з відмінюваною формою дієслова чи без відмінюваної форми дієслова. Структурні схеми другого типу називаються не підметово-присудковими”. І в першому і в другому випадках

структурна схема складається з двох елементів – з підмете і присудка чи з не підмета і присудка. Тому такі структурні схеми називаються двокомпонентними. Однокомпонентні схеми складаються з однієї достатньої форми відмінювано-дієслівного класу: *Світає, Трясе, Кричать* чи невідмінювано-дієсловного класу-іменних: *Ніч, Народу! Чаю! Ваші документи!*; інфінітивних – *Не писати*; прислівникових – *Холодно, Темно*.

Продовжуючи спроби удосконалити існуючу класифікацію односкладних речень, І.Слинько, Н.Гуйванюк, М.Кобилянська навіть замінюють термін “односкладні речення” на “однойдерні речення”, які поділяють на однойдерно-двокомпонентні і однойдерні-однокомпонентні. Під однойдерними вони мають на увазі такі похідні моделі речень та їх варіанти, які з формально-граматичного погляду характеризуються наявністю самодостатнього головного члена, а з семантичного – наявністю суб’єкта і предиката, самого предиката чи нерозчленованого компонента. У цьому визначенні враховано, що: 1) однойдерні речення – це похідні моделі речень чи їх варіанти (пор. *Мені не спиться. – Я не сплю.; Вечір. – Настав вечір.*); 2) ці моделі мають головний член, який з формально-граматичного погляду не можна визначити ні підметом, ні присудком; 3) семантичні компоненти цих моделей – суб’єкт (*Мені не спиться*), предикат (*Мені не спиться*) або нерозчленований компонент (*Вечір*) [48, с.183].

Найбільше дискусій виникає із приводу означено-особових, неозначено-особових і узагальнено-особових речень, які деякі вчені залишають поза межами односкладних речень.

Також ґрунтовне дослідження щодо питання односкладних речень ми можемо побачити у працях А.П. Загнітка “Сучасна українська літературна мова: Синтаксис”, “Теоретична граматики української мови: Синтаксис”. На думку А.П. Загнітка, розглядати односкладні речення слід з урахуванням нерівнорядності формально-граматичної і семантико-синтаксичної площин реченнєвої структури. А також нерівнорядності всіх типів односкладних

речень, оскільки з-поміж них вирізняються речення з яскраво вираженою особовою семантикою [20].

Периферійною ланкою дієслівних односкладних речень є означено-особові структури, що найбільшою мірою наближаються до двоскладних речень. Означено-особові, неозначено-особові та узагальнено-особові речення А.П. Загнітко кваліфікує як двоскладні на рівні семантико-синтаксичної структури і як односкладні, парадигматично співвіднесені з двоскладними, у формально-граматичному вимірі [20].

1.2. Статус односкладного речення в системі синтаксичних одиниць

Загальна властивість дієслівних односкладних речень – їх безпідметовість. Їх односкладність можна констатувати тільки на формально-граматичному рівні. У семантико-синтаксичному вимірі вони в переважній більшості є двоскладними. Дія, позначена головним членом, виявляється як незалежна (формально), самостійна. Але це незалежна дія може бути внутрішньо співвіднесена з ідеєю суб'єкта, при цьому останній може мати формальний вияв у знахідному, родовому, давальному, орудному та інших відмінках. Співвідношення двоскладних, односкладних та нечленованих речень слід розглядати на означеність/неозначеність предмета судження. Означеність/неозначеність – це логіко-граматичні категорії, які пов'язані з відображенням предмета судження.

Найчіткіше предмет судження окреслений у типових двоскладних реченнях; максимальною неозначеністю предмет судження характеризується у вигуківих реченнях, що утворюють ядро нечленованих речень. Односкладні речення посідають проміжну ланку між двоскладними та еквівалентами речень. З одного боку, вони виражають предикативність та модальність, визначальні синтаксичні категорії речення, нерозчленовано, в одному компоненті, з другого боку, вони включають, або можуть включати, другорядні члени речення, виступаючи членованими одиницями. Типові односкладні речення характеризуються одним головним членом з чітко

окресленою синтаксичною функцією та характеризуються неозначеністю предмета думки, зумовленою логіко-психологічною основою вираженого судження. Типовим двоскладним реченням притаманна чіткість підметово-присудкових відношень та означеність предмета думки, що зумовлює предметний вияв підмета. Типові еквіваленти речення характеризуються відсутністю логіко-семантичного членування та максимальною неозначеністю предмета думки: *“А що, вже приїжджала мама? – Так?”*.

Односкладні речення – це такі речення з одним головним членом, які формально не вимагають другого головного члена і не можуть доповнюватись ним без зміни характеру вираженої думки [20, с. 197]. Дієслівними односкладними реченнями слід вважати речення, в яких мова йде про дію, діяч або виконавець якої не вербалізований (словесно не виражений). Про це казав ще свого часу Н.П.Некрасов: *“Дія у власному смислі немислима без особи діючої: є дія – є, таким чином, і те, що діє, тобто особа. Ми ж хочемо сказати цим, про без позначення особи, хоча б найзагальнішої, найбільш неозначеного позначення, дієслово не може бути дієсловом”* [35, с.107]. Зв’язок між дією та особою (виконавцем дії) у різних дієслівних форм відчувається по різному. Найтіснішим є зв’язок дії з особою у дієвідмінюваних форм, найменш міцним – у безособових дієслів та інфінітива.

Між двоскладними та односкладними безособовими реченнями розташовуються на осі означеність/неозначеність односкладні дієслівні речення, що утворюють типові перехідні конструкції, які характеризуються поступовим посиленням неозначеності й ослабленням означеності. В означено-особових односкладних реченнях дійова особа мислиться означено, але вона так тільки мислиться. Наявність у думці дійової особи і дозволяє виділити означено- (особа означена), неозначено- (особа неозначена, хоча особова форма дієслова підкреслює її вияв), узагальнено особові (особа тільки узагальнюється) односкладні речення в особливу групу односкладних речень – особові за характером репрезентації виконавця дії. Враховуючи

наявність діяча (формально вираженого, сконденсовано відображеного у дієслівній формі особи), окремі автори розглядають особові односкладні речення як редуковані двоскладні речення з редукцією підметової субстанції. Незважаючи на певну спорідненість неозначено-особових та узагальнено-особових односкладних речень з двоскладними, вони не можуть розглядатися як варіант односкладних речень, оскільки в них лише наявне місце, або позиція, витворювача дії, але діяч не може бути вербалізованим без зміни семантико-граматичного характеру речення. Типові синтаксичні моделі неозначено-особових та узагальнено-особових речень утворюють в українській мові ядро односкладних дієслівних речень, комунікативним призначенням яких виступає реалізація дії неозначеної та узагальненої особи, що входить у структуру виражених суджень у вигляді уявлень. Неозначеність та узагальненість особи пов'язані з порушенням прямого відношення дії до дійової особи.

А.П. Загнітко вважає, що наявність в українській мові синтаксичних конструкцій з нечітко означеною дійовою особою мотивується не розкладом двоскладності речення, не “пропуском підмета” (О.О.Потебня), не “спадом граматичної аперцепції підмета” (Д.М.Овсянико-Куликовський), не еліпсом (М.К.Гунський, Г.О.Шевцова та ін.), а здійсненням у вираженні різною мірою діяча. Протиставлення двоскладності та односкладності речень успадковане українською мовою, на думку багатьох лінгвістів, ще з праїндоевропейської мови. У цьому випадку, як зазначає А.П. Загнітко, будь які спроби визначити генетичну первинність двоскладних або односкладних речень є гіпотетичними [20, с.198]. Порівнюючи погляди інших мовознавців, можна зазначити, що деякі мовознавці дивляться на це питання суперечливо, наприклад, О.О.Потебня вважає, що первинність належить двоскладним реченням, а його учень О.В.Попов має протилежну думку – генетично первинним він вважає односкладні речення.

Іменні односкладні речення об'єднують безособово-іменні, номінативні (зрідка сюди відносять і вокативні) речення. За своєю формою та значенням

вони істотно різноманітніші, ніж дієслівні. Імпліцитна послідовна двоскладність властива для іменних речень типу: *Краса; Роззява!*, оскільки вони кваліфікують той чи інший об'єкт, позначаючи його відповідну ознаку. Виступаючи предикатними, такі лексеми вимагають первинного окреслення своєї семантики і співвіднесеності з конкретним явищем і тільки після цього здатні заповнювати позицію підмета.

Особливе місце займають інфінітивні речення, в яких головний член – незалежний інфінітив – поєднує властивості дієслова й іменника: *Співати всім і негайно!* Своєрідність їх мотивується і тим, що здебільшого вони констатують вияв події, а не відтворюють її динаміку: *Як же жити на чужині на самоті?*

1.3. Типологія односкладних речень

Спираючись на детальні теоретичні дослідження праць А.П. Загнітка “Сучасна українська літературна мова: Синтаксис” (1994), “Теоретична граматика української мови: Синтаксис”, (2001), виділяємо такі типи односкладних речень з урахуванням формально-граматичних і семантичних ознак: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні, номінативні. Ці односкладні речення за способом вираження головного члена поділяються на дієслівні (означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні) та іменні (номінативні) речення.

Означено-особові односкладні речення

Означено-особовими односкладними реченнями називаються такі односкладні речення, в яких головний член виражений дієсловом з вказівкою особовим закінченням на означену (конкретну) особу, якою може бути мовець або його співрозмовник: я/ти/ми/ви. Головний член виражається

дієсловом у формі 1-ої або 2-ої особи однини чи множини теперішнього чи майбутнього часу дійсного або наказового способу [20, с.199].

Хоча на цей тип односкладних речень погляди не всіх мовознавців збігаються. Наприклад, О.М.Пешковський та Л.А.Булаховський речення без займенникового підмета *я/ти/ми/ви* вважали неповними двоскладними реченнями. Трохи іншої точки зору в своєму дослідженні дотримуються А.М.Фінкель, Н.М.Баженов, які вважають, що “речення з опущеним підметом при присудку, вираженому дієсловом у наказовому способі, а також у першій або другій особі теперішнього чи майбутнього часу, слід вважати повним реченням: у цих випадках дієслівна форма уже закладає в собі цілком означену вказівку на діючу особу (я, ти, ми, ви) і для точного розуміння немає необхідності в контексті”. Подібну думку висловлюють автори “Курсу сучасної української літературної мови” [52, с.38], що мотивувалося поглядом лінгвістів на елементи я, ти, він (вона, воно), ми, ви, вони як на аналітичні морфеми – префікси, основним призначенням яких є вираження особи дієслова, тобто такі компоненти розгортають (формально виражають та окреслюють) особу дієслова, актуалізують особу-діяча. Однак це суперечить ономасіологічному підходу, оскільки дієслово відображає особу підмета, а не навпаки. Такі речення є семантично повними з нульовим вираженням суб’єкта дії/стану, у формально-граматичному вияві вони односкладні, оскільки предикативність на цьому рівні характеризується цілісним вираженням в одному компоненті-головному члені речення.

Узагальнено-особові односкладні конструкції типу V_{f2s} , V_{f2pl} - головний член виражений дієсловом другої особи однини/множини, що означають загальне судження, правило, пораду чи закономірність, широко використовуються у художньому та публіцистичному стилях. Ці речення з семантичного погляду стосуються не якоїсь конкретної, а кожної особи.

Неозначено-особовими односкладними реченнями називають такі односкладні речення, в яких дійова особа мислиться неозначено, а головний

член виражений дієсловом 3-ої особи множини теперішнього або майбутнього часу, або формою множини минулого (давноминулого) часу дійсного способу: *Багато таких суден тепер списують, ріжуть* [20, с.201].

Неозначено-особові односкладні речення найбільш стилістично навантажені у текстах художнього, публіцистичного та наукового стилів. У конструкціях цього типу увага зосереджена на дії та результаті.

Узагальнено-особові односкладні речення

Узагальнено-особовими односкладними реченнями називаються такі речення, дія яких стосується узагальненої особи, а головний член виражений дієсловом 2-ої особи, зрідка – в інших особових формах.

Узагальнено-особові речення: виражають: 1) загальне положення, висновок, що стосується до всіх людей безвідносно щодо місця і часу: *Розуму і за морем не купиш, коли його дома не маєш (Нар. творчість)*; 2) інтимність думок, настроїв, переживань: *Трапляється так, що сидиш поміж інших, наче й друзі; але нічого спільного з ними не маєш (Д.Чижевський)* [20, с. 202].

О.М.Пешковський про такі речення писав: “У цих випадках узагальнена форма набуває глибокого життєвого і літературного значення. Вона є тим мостом, який з’єднує особове з загальним, суб’єктивне з об’єктивним. І чим інтимніше яке-небудь переживання, чим важче мовою виставити його напоказ перед усіма, тим швидше оформляє він його у форму узагальнення, яка переносить це переживання на всіх, у тому числі і на слухачів, який у силу цього більше захоплюється розповіддю, ніж при суто особовій формі” [37, с.375-376]. Речення другої групи інколи розглядаються як означено-особові. Однак це суперечить семантико-граматичним властивостям таких речень: мовець свідомо відсторонює себе від називних дій. Втрачаючи прямий стосунок до мовця, дія набуває узагальненого значення, ступінь якого може бути різним.

Узагальнено-особові односкладні конструкції типу V_{f2s} , V_{f2pl} – головний член виражений дієсловом другої особи однини/множини, що означають

загальне судження, правило, пораду чи закономірність, широко використовуються у художньому та публіцистичному стилях. Ці речення з семантичного погляду стосуються не якоїсь конкретної, а кожної особи.

Безособові речення

Безособовими називаються такі односкладні речення, в яких виражається дія або стан, що виникають та існують незалежно від витворювача дії та носія стану. Безособові речення – найрізноманітніша і найуживаніша група односкладних речень, а таму майже неможливо дати вичерпне їх визначення. О.М.Пешковський підкреслював: “І справді, вдумуючись у значення безособових дієслів, ми все-таки відкриваємо в них сліди 3-ої особи... До того самого приводить і суто морфологічний аналіз цієї форми... Ясно, що оскільки особа міститься в дієслові, то вона мислиться тут як третя. Але мислиться вона з мінімальною ясністю” [37, с.186]. Тут по суті О.М.Пешковський, на думку А.П. Загнітка, змішує граматичну особу та особу-діяча – витворювача дії. Сплутування граматичної особи та особи-діяча призводить до того, що в одних працях головний член безособових речень кваліфікується як дієслово у формі 3-ої особи, в інших – як дієслово, що позбавлене особових форм, або як дієслово, в якого є “форма, що збігається з формою третьої особи однини, а в минулому часі – з формою середнього роду однини...” [10, с.399]. Безособові дієслова характеризуються граматичною категорією особи, оскільки вони також виражають дію в її ставленні до діяча. Якщо особові дієслова вказують на наявність діяча, то безособові – на його відсутність.

Безособове речення як синтаксична одиниця

Безособовими називаються односкладні речення, в яких виражається дія або стан, що виникають та існують незалежно від витворювача дії та носія стану. Деякі дослідники вважають, що “безособові речення –

найрізноманітніша та найуживаніша група односкладних речень” [20, с. 203]. Однією з характерних особливостей безособових речень є наявність у них безособових дієслів. Безособові дієслова характеризуються граматичною категорією особи, оскільки вони також виражають дію в її ставленні до діяча. Якщо особові дієслова вказують на наявність діяча, то безособові – на його відсутність.

Терміни “безособовість” та “безособове речення” традиційно викликають чималі суперечності, аж до повного заперечення існування категорії безособовості і безособових речень. Ця проблема пов’язується із структурними та семантичними особливостями цього типу речень, адже синтаксична особа це складна категорія, що охоплює різні рівні речення: від формально-синтаксичної до власне-комунікативного (за термінологією І.Р.Вихованця). У науковій літературі категорію безособовості іноді включають до складу ширшої міжрівневої категорії пресональності, до якої відносять усі засоби маркування мовця, слухача, адресата у висловленні [7, с. 53]. Є і спроби виділення безособовості як окремої мовної категорії, що відділилася від категорії особи дієслова і вступила у нову фазу розвитку. У найзагальнішому вигляді безособовість можна, очевидно, визначити як представлення дії (ознаки) як такої, що існує незалежно від носія. На формальному рівні це виявляється у відсутності суб’єкта й заміни його безособовим займенником та оформленні суб’єкта непрямым відмінком.

Традиційно до безособових відносять речення, структура яких не передбачає наявність підмета у називному відмінку, тобто керуючись формальними морфологічними категоріями. Такої ж думки дотримуються і представники генеративної лінгвістики, які вважають, що найвищий аргумент у тематичній ієрархії, який не має називного відмінка, може бути співвіднесений із особою, істотою чи неістотою. Згідно з думкою О.М.Пешковського, “певної безособовості у присудку взагалі бути не може” [37, с. 343]. Термін “безособовий” часто вважається точним лише для безсуб’єктних речень із предикатами на позначення погодних феноменів;

решту дієслів, що можуть зустрічатися у безособових реченнях, на думку І.Р.Вихованця, слід називати одноособовими, адже вони можуть уживатися лише у формі третьої особи однини.

Безособовість як відсутність співвіднесеності з особою характерна лише для частини безсуб'єктних структур. Більшість із них співвідноситься із семантичною ознакою особи, у зв'язку з чим запропоновано градацію, що дозволяє відмовитися від поняття безособовості – речення з активним суб'єктом, неактивним суб'єктом, неозначеним суб'єктом, безсуб'єктні; або з частково чи повністю нейтралізованим суб'єктом [6, с. 7-8], номінативно-суб'єктні і непрямі-суб'єктні речення [26, с. 4], власне безособові та відносно-безособові.

На думку С.Д.Кацнельсона, це є свідченням того, що на пізніх ступенях розвитку форма безособового дієслова не має єдиної синтаксичної функції, хоч на момент свого виникнення безособова конструкція була функціонально єдиною: вона позначала ситуацію, у якій суб'єкт, згідно з нормами мислення того часу, або не названо, або він розглядається як другорядний суб'єкт, що перебуває під дією сторонньої неназваної сили, отже, у кожному акті мислення вже передбачається наявність номінативного суб'єкта [27, с. 24-25]. Утім, сам факт збереження назви “безособовість” за певною групою дієслів, доводить, що носії мови сприймають їх як однакові з погляду семантики і функціонування.

Залежно від морфологічної суті головного члена та його загальної семантики в системі безособових речень розрізняється декілька формально-змістових різновидів.

Інфінітивні односкладні речення

Інфінітивними називаються односкладні речення з головним членом, вираженим незалежним інфінітивом, що позначає можливу або неможливу дію: *Куди мені діватись? Де помочі шукати?*

Інфінітивні односкладні речення виконують різноманітні стилістичні функції. Вони широко застосовуються в офіційно-діловому стилі та публіцистиці для відтворення рішучості, категоричності, доказовості. Наприклад: “Міністерствам, іншим центральним органам державної влади, місцевим державним адміністраціям *надавати* робочій групі з підготовки проекту державної програми необхідні довідкові матеріали та *сприяти* її роботі” (Українська правда); “*Припинити* провокаційні дії авантюристів!” (Українська правда); “*Не зрадити* себе” (Українська правда); “*Творити* добро” (Українська правда); “Україна для українців! *Не залишити* ні грудки Української землі в руках ворогів і чужинців!” (Українська правда). Виконавець дії позначається в інфінітивних односкладних конструкціях додатком у формі давального відмінка.

За своїм значенням інфінітивні речення поділяються на такі групи:

1) речення, що означають неминучість, приреченість на щось, упевненість у виконанні дії, тобто її обов’язковість, вираженою з більшою чи меншою категоричністю. Речення цієї групи найбільше стилістично навантажені у художньому та публіцистичному стилях мови. Наприклад: “- Що значить мовчи? *Купувати*, так *купувати*!” (У.Самчук); “Ви ще не вміли обнімати, а *воювати* – довелось” (А.Малишко); “*Шукати* проблему в собі” (Українська правда); “Максимально *використати* потенціал” (Українська правда); “*Кинути* палити за допомогою...пошти” (Українська правда); “*Виростити* свій сад” (Українська правда);

2) речення із часткою *не*, що означають фізичну нездатність суб’єкта виконати дії. Наприклад: “*Не побачити* мені більше коханої дівчини, *не почути* її дзвінкої пісні” (М. Коцюбинський);

3) речення, що означають категоричний наказ, заклик, інструкцію, різні види спонування. Інфінітивні односкладні речення цієї групи широко використовують в офіційно-діловому стилі мови. Наприклад: “Верховна Рада України постановляє:

1. *Погодитися* з пропозиціями Президента України і *затвердити* численність Збройних Сил України.

2. Кабінету Міністрів України *прискорити* внесення на розгляд Верховної Ради України проекту нової редакції Закону України “Про Збройні Сили України” (Голос України);

3) речення, що означають сумнів, вагання щодо доцільності виконання дії (суб’єктом дії в таких випадках є сам мовець). Наприклад: “*Може, покликати Марію?*” (М.Коцюбинський); “*Чи не піти до міста?*” (В. Шевчук);

4) речення, що означають бажання мовця, його побажанням іншим. Наприклад: “*Не спізнитися б на поїзд*” (Б.Антоненко-Давидович); “*А добре, бодай йому так легко здихати, як мені жити*” (М.Коцюбинський);

5) речення, що означають розмовно-побутові фразеологічні одиниці. Наприклад: “*Стати на ноги*” (Фразеологічний словник української мови); “*Кирпу гнути*” (Фразеологічний словник української мови); “*Світ зав’язати*” (Фразеологічний словник української мови); “*М’яти вуха*” (Фразеологічний словник української мови); “*Вигрівати гадюку в пазусі*” (Фразеологічний словник української мови); “*Надіти ярмо на шию*” (Фразеологічний словник української мови); “*Ридма ридати*” (Фразеологічний словник української мови).

У текстах наукового стилю інфінітивні односкладні речення використовують для стислого формулювання завдань, прикладів, задач. Наприклад: “*Дослідити на опуклість і вгнутість графік функції...*”; “*В задачах 1.21-1.26 знайти області визначення функції*”; “*Розв’язати нерівність...*” (Г.Хомченко). Інфінітивні односкладні конструкції у текстах наукового стилю виступають частинами складнопідрядних речень. Наприклад: “*Якщо продовжити такий запис Na Mg Al Si P S Cl Ar, то побачимо, що після неону відбувається якісний стрибок – перехід до лужного металу натрію*” (Г.Хомченко); “*Визначник не зміниться, якщо до елементів одного рядка додати відповідні елементи іншого рядка, помножені на одне й те саме число*” (Г.Хомченко).

Інфінітивно-безособові речення як проміжна ланка між інфінітивними та безособовими реченнями

Питання щодо визначення місця інфінітивних, а зокрема й інфінітивно-безособових речень, і зараз залишається не до кінця розглянутим і унормованим, тобто визначення інфінітивних речень у сучасній лінгвістиці характеризуються дискусійністю. Одні мовознавці розглядають інфінітивні речення у складі безособових (цей погляд домінує у шкільному курсі), інші лінгвісти виділяють їх в особливу групу односкладних речень.

Спочатку інфінітивні речення розглядалися серед безособових і не виділялися в окремий тип. Цього погляду дотримувалися Ф.І.Буслаєв, О.О.Потебня, пізніше – О.Г.Руднев, Л.А.Булаховській та ін. Однак уже О.М.Пешковський виділив їх в окремий тип і встановив назву “інфінітивні речення”. Підставою для відокремлення цих речень від безособових був той факт, що інфінітив у них виступає сам по собі, поза його відношеннями до власне дієслова або дієслівної зв’язки. До інфінітивних О.М.Пешковський зараховував тільки такі речення, в яких є так званий незалежний інфінітив, тобто інфінітив без допоміжного дієслова бути, предикативів треба, можна, заперечних займенників (прислівників) ніхто, ніде, нікуди тощо.

О.О.Шахматов дивився на інфінітивні речення ширше, визначаючи їх серед односкладних присудково-безпідметових речень – інфінітивні безпідметові речення – і серед безособових односкладних речень – інфінітивно-дієслівні безособові речення – переважно з допоміжним дієсловом бути.

Більшість мовознавців успадкували погляди О.М.Пешковського на інфінітивні речення (К.О.Тимофєєв, О.М.Гвоздев, В.В.Бабайцева, Б.М.Кулик, П.С. Дудик та ін.). Однак Н.Ю.Шведова до однокомпонентних речень інфінітивного класу зараховує не тільки власне інфінітивні, а й інфінітивні речення з допоміжними дієсловами бути, стати, виявлятися. Речення з безособовими дієсловами, предикативами і заперечними займенниками

(прислівниками) з інфінітивами вона вважає двокомпонентними не підметово-присудкового типу [53, с.20-22].

В українському мовознавстві заслуговує на увагу погляд на інфінітивні речення Г.П.Арполенко. Вона вважає інфінітивними реченнями не тільки сполучення з інфінітивами простої форми, а й складеної, тобто із заперечними займенниками (прислівниками), предикативами і безособовими дієсловами.

Також над цим питанням працював і А.П.Загнітко, який вважає, що інфінітивні речення – це окрема група односкладних речень. Він вважає, що “окремими різновидами інфінітивних речень слід вважати так звані інфінітивно-називні і інфінітивно-безособові структури” [20, с.206].

Інфінітивно-безособові речення – це речення з інфінітивами на позначення сприймання, подекуди мислення типу чути/не чути, узнавати/не узнавати, пізнавати/не пізнавати. Їх можна поставити в синонімічні відношення з безособовими реченнями: *Голосів не чути / Голосів не чутно; Їх не пізнати / Їх не пізнано.*

На думку А.П.Загнітка, інфінітивні речення відрізняються від безособових загальним значенням – називають дію, яка повинна здійснити означеною, неозначеною або узагальненою особою, а в безособових реченнях дія абстрагована від активного діяча. Інфінітивні речення характеризуються особливостями предикативної основи – головний член виражається інфінітивом. У безособових реченнях модальне значення (необхідності, можливості, неможливості та ін.) реалізується перш за все лексично-безособовим дієсловом або словами категорії стану, до яких прилягає інфінітив. В інфінітивних реченнях модальність визначається самою формою інфінітива та інтонацією, а посилюється і диференціюється частками.

Особливої уваги вимагають односкладні речення, головний член яких виражений поєднанням безособово-предикативного слова типу *можна, слід, варто, треба* та інфінітива, напр.: *І мені заспівати хотілось лебедину пісню собі (Л.Костенко); Моральним подвигом можна назвати те, що здійснив*

Котляревський в ім'я свого народу, в ім'я людської культури (Д.Павличко).

Головний член таких реченневих структур витлумачують по-різному. Непоодинокими є спроби кваліфікувати безособово-предикативний компонент як присудок двоскладного речення, інфінітив у цьому разі заповнює синтаксичну позицію підмета. В іншому разі такий компонент розглядається як цілісний при домінуванні семантики безособовості, а тому і саме речення кваліфікується як безособове. Ще один підхід своїм підґрунтям має розгляд такого типу реченневих структур як синкретичних, в яких поєдналась безособова семантика з семантичним наповненням першого компонента значенням інфінітива. В силу цього подібні речення витлумачуються як безособово-інфінітивні. Найпереконливішою постає їх кваліфікація як безособово-інфінітивних, оскільки в таких реченнях поєдналися ознаки безособових (семантика і форма головного члена) та інфінітивних (значення інфінітива доповнює компонент безособовості) односкладних речень.

Ще один різновид безособово-інфінітивних речень цієї групи становлять структури, в яких головний член виражений заперечним займенником нікому, ніким, нічим, заперечним прислівником ніде та інфінітивом; напр.: ***Нікому*** сьогодні ***йти*** працювати. ***Нічим*** його замінити. Усі ці структури належать до периферійних виявів безособовості та інфінітивності в сучасній українській мові.

Номінативні речення виділені вченими в окремий розряд речень порівняно недавно, в кінці 19 ст. Вперше про "одночленні речення" заговорив О.В. Попов, учень О.О. Потебні: "Елементарним видом речення я вважаю одночленне речення, яке складається з одного дієслова або імені" [1].

О. В. Попов такі речення як *"Пожежа! Пора. Добро"* тощо, називав "найелементарнішими висловленнями". Сюди ж він відніс і заголовки.

Д.М. Кудрявський, виступаючи проти тих, хто стверджував, що не буває речень без присудків, виражених дієсловом, говорить: "Однак, навряд

це так: У всякому разі і в розмовному мовленні і в літературі речення без присудка зустрічаються дуже часто".

Д.М. Кудрявський доводить, що "такі речення, без дієслівного присудка мають однакове право на існування, як і речення безособові. Вони особливо доречні в описах, де достатньо іменників і прикметників і не відчувається потреби в дієслівній енергії. Але не визнавати їх реченнями ми не маємо права" [2].

О.О. Добіаш назвав номінативні речення ономатичними, або іменними, реченнями на противагу дієслівним: "Просте найменування уявлення може становити закінчену думку" [3]. Лінгвіст вважав, що іменні речення виникають тоді, коли присвоювання назви тому або іншому явищу або свідчення існування будь-чого становить завдання для мовця, є предметом судження.

В.О. Богородицький номінативні речення називає одиничними, неповними, з пропущеним підметом або присудком. На його думку, заголовки книг, назви вулиць тощо - все це як синтаксичне явище становить собою присудок з вказівним словом.

Ю. Шерех вважає назви установ, організацій, книг, вивіски тощо приналежними до загального фонду номінативних речень, оскільки вони характеризуються потенційною можливістю введення в мовлення як предикативні одиниці. "Назва вивіски, поставлена в контекст номінативного речення, відриваючись від свого предмета, в міру цього відриву наближається до номінативного речення... З одного боку, слово протистоїть номінативному реченню, з іншого боку номінативне речення протистоїть називному відмінкові вивісок і заголовків. Генетично і еволюційно номінативні речення і назви вивісок - це різні речі" [4]. Отже, в самому підході Ю. Шереха до номінативних речень позначилася неоднозначність їх розгляду. Це було наслідком відсутності теоретичного обґрунтування речення як мовної одиниці. У цьому випадку сплуталися дві речі: потенційність і фактичність.

Розбіжність у підходах щодо вияву номінативних односкладних речень мотивується різними поглядами на їх генезис (пор.: [Шерех 1947]). Вперше проблему їх генезису сформулював й окреслив Дж. Ріс [Rise 1931]. В українській лінгвістиці вперше про односкладні номінативні речення згадав М.Ф.Сулима у своїй праці "Українська фраза. Коротенькі начерки" [Сулима 1928, с.28-29]. У чомусь подібні погляди розвивали М. Перегинець, О. Синявський, К. Німчинов (див. праці: [Перегинець 1931, с.266; Синявський 1931, с.234; Німчинов 1930, с. 177-178]). Щодо їх статусу у слов'янських мовах з-поміж лінгвістів ще у тридцяті роки ХХ століття не було одностайності. Одні мовознавці стверджували, що, наприклад, у російській мові називні речення "відмерли" (Л. Боровой), оскільки були типовими тільки для декадентської літератури: "Водночас (цілком закономірно) зникла з мови і та підкреслено-уривчаста бездієслівна або безіменна фраза, що входила в моду в декадентській літературі передвоєнних років... Ця безособова, безвідповідальна, безсила форма органічно чужа тій класі, яка тепер веде мову" [Боровой 1938, с.207], інші лінгвісти схилилися до думки про стилістично-експресивну маркованість односкладних називних речень, що є ознакою віршованої мови (Л. Булаховський, І. Перельмуттер, К. Німчинов, О. Синявський та ін.).

Незаперечним є той факт, що односкладні номінативні речення вперше постали саме в усно-розмовній стихії і через неї з'явилися в нормативно-писемній традиції. Ще Ш. Баллі підкреслював, що "Явища, властиві усно-мовним виявам, майже завжди кінець-кінцем сприймаються або наслідуються письмовою мовою, і... в остаточному наслідку ця славнозвісна граматики "писаного" пояснюється науково тільки вивченням граматики "мовленого" [Балли 1955, с.58].

Проблематичним постає коло односкладних номінативних речень. Не має єдиного погляду на питання про склад і межі односкладних номінативних речень, а саме вказівні речення, заголовки й назви, називний теми, форми вітання й подяки, номінативи оцінного характеру та іменні речення з детермінантами одержують різне трактування. Одні автори, зокрема В.В. Бабайцева, включає ці конструкції до складу номінативних речень, інші,

наприклад Н.С. Валгіна, відносить їх до особливих конструкцій. Розглянемо останню точку зору докладніше.

Розмежування номінативних речень і схожих за формою конструкцій представляється можливим за умови наявності такої властивості речення, як самостійність функціонування. Цей підхід дає можливість вважати номінативними реченнями тільки ті конструкції, які здатні самостійно функціонувати без контексту. У цьому випадку коло номінативних речень стає досить визначеним і порівняно вузьким. До їхнього складу, без сумніву, включаються: *Зима. От і струмок. Ну й погода. Четверта година* і под.

Перелічимо конструкції, які за формою збігаються з номінативними реченнями:

1) Називний відмінок у ролі простого найменування - назви, написи на вивісках. Ці конструкції не мають значення буття: *Універсам. "Тарас Бульба"*.

2) Називний відмінок у функції присудка двоскладного речення може вживатися в неповних реченнях: *Чичиков ще раз глянув на нього скоса, коли переходили в їдальню: Ведмідь! Доконаний ведмідь! Гість простягнув руку: - Іванов.* (значення н.в. - ознака).

3) Ізольоване вживання називного відмінка, номінатив. Розрізняються препозитивні й постпозитивні номінативи.

Препозитивний номінатив - називний уявлення, або теми, що називає предмет мовлення (думки) для того, щоб викликати уявлення про нього у свідомості співрозмовника, читача: *Неповноліття...Вік, що вимагає пильної уваги.*

Постпозитивний номінатив стоїть після повідомлення, служить для розкриття змісту підмета, поданого в загальній, неконкретній формі: *Яка це величезна й складна дистанція - 12 місяців.*

Таким чином, номінативні речення - односкладні речення субстантивного типу, головний член якого має форму називного відмінка й сполучає в собі функції найменування предмета й ідею його існування, буття.

Значення буттєвості є домінуючою, причому це **статичне** буття предмета на відміну від **динамічного**, де підкреслюється процес виникнення предмета або явища, порівняйте: *За поворотом магазин;* *Знову непогода.* Такі конструкції Н.С. Валгина відносить до еліптичних двоскладних речень із обставинними словами, а В.В. Бабайцева - до перехідного типу між односкладними й двоскладними реченнями.

До складу номінативних речень непоодинокими є спроби віднести і конструкції, в яких наявні обставинні компоненти спеціалізованого / неспеціалізованого типу. А.П. Загнітко подібний підхід вважає немотивованим, оскільки конструкції такого різновиду можуть містити у своїй імпліцитній / експліцитній структурі валентно зумовлювальний компонент, пор. приклад, що наводиться Ю.Шерехом у праці "До генези називного речення" [Шерех 1947]: *Люди жнуть або косять, а її Андрій йде стежкою, ремінна торба через плече, бриль на потилиці і ципком вимахує* (М. Коцюбинський), в якому конструкція *ремінна торба через плече* і конструкція *бриль на потилиці* кваліфікуються як односкладні номінативні речення на тій підставі, що постпозитивні компоненти збуджують увагу. При цьому Ю. Шерех знову покликається на Ш. Баллі, який констатує, що відрив членів речення "внаслідок дисльокації спричиняється до замирання граматичних зв'язків; часто в подібних випадках вже не можна точно визначити, сурядний чи підрядний зв'язок тут наявний" [Балли 1955, с.317]. Водночас автор прагне встановити причини з'яви номінативних речень та напрями еволюції і приходять до висновку, що "...називні речення могли формуватися з рядів однорідних членів... Чи це ряд підметів, чи ряд означень, - називні речення можуть розглядатися як результат розпаду внаслідок того, що окремі члени ряду набирали такої повноцінності, яка не могла миритися з їх перебуванням в основному первісному реченні" [Шерех 1947, с.31]. Поряд з цим широко коментуються думки про постання номінативних односкладних речень як наслідку відцентрових тенденцій у реченнєвій структурі, адже, як вважав О.В. Попов "...підмет спочатку стоїть поза реченням, яке становить присудок" [Попов 1881, с.44], що й уможлиблює виокремлення переважно постпозитивного

називного (пор. також погляди на цю проблему В. Вундта, С.Д. Кацнельсона та ін.). Очевидно, такий підхід до розгляду генезису номінативних односкладних речень є мотивованим (у чомусь подібне явище спостерігається при виокремленні кличного відмінка у функції звертання тощо).

Але, як зазначає А.П. Загнітко, твердження про належність речень з обставинами у їх структурі до номінативних односкладних викликає сумніви, оскільки такого типу утворення, функціонуючи як комунікативні одиниці, своїм змістом і внутрішнім підпорядкуванням передбачають наявність валентно зумовленого предиката типу *знаходиться, перебувати, бути* (пор. спроби багатьох лінгвістів віднести постпозитивний компонент цього типу конструкцій до предикативних означень і надати йому статус іменної частини складеного іменного присудка (Г.О. Золотова, М.У. Каранська та ін.)). У чомусь подібний підхід застосовував О.М. Пешковський, кваліфікуючи присудок у реченнях типу *День ясний. Ніч темна. Трава зелена. Море спокійне. Квіти яскраві* як іменний простий, хоча подібне тлумачення слід визнати не зовсім коректним, оскільки носієм усіх граматичних значень присудка виступає дієслівна зв'язка *бути* у нульовому своєму вираженні, пор. у парадигмі речення з опорою на морфологічну парадигму предиката-дієслова *Трава зелена / Трава була зелена* і под. Тому речення з обставинним компонентом за структурою є двоскладними з нульовим присудком.

На нашу думку, у структурі номінативних речень не всі детермінанти слід кваліфікувати як факультативні, оскільки за умов їх вилучення руйнується і побудова, і семантика речення. До подібних належать темпоральні та локативні детермінанти, що виконують атрибутивну функцію щодо всього висловлення і виступають своєрідним тлом, експозицією до нього. Типовою позицією для детермінантів є препозитивна, а за особливих умов (актуалізація, перенесення логічного наголосу) - постпозитивна. Детермінант з локативним значенням у структурі номінативного речення, як правило, реалізується: 1) прислівниками місця: *Надворі сніг. Зима. Побіля тину проходжі ранні стежку утоптали* (В.Стус) тощо; 2) прийменниково-

відмінковими формами іменника: *Неділя. Вечір. На горбі табор.* Тут *Гасрсберг, а дальше - Обертюр* (Б.Ленкий) і т.д.

Темпоральний детермінант у структурі номінативного речення здебільшого окреслюється: 1) прислівниками часу: *Зараз літо. Мені знову хочеться ближче до лісу...* (О.Бердник); 2) прийменниково-відмінковими формами: *По обіді виступ наших гостей* (Н.Хоменко) та ін.

До класифікації номінативних речень здавна існували неоднозначні підходи. Дослідники виділяли кілька типів номінативних речень, використовуючи різні принципи, які часто вживались непослідовно. О.М. Пешковський поділяв номінативні речення за значенням на екзистенційні (буттєві), вказівні та називні [37, с. 320]. Цей розподіл позначався на багатьох подальших роботах, зокрема з української мови. О.О. Шахматов намагався побудувати класифікацію номінативних речень за суто синтаксичним принципом. Він брав до уваги наближення головного члена номінативного речення до підмета чи присудка і відповідно виділяв безприсудково-підметові і присудково-безпідметові речення [56, с. 62]. Така класифікація позначилася на праці К. М. Галкіної-Федорук [6, с. 434], а з українських авторів — на досладженні Л.О. Біятенко. Щоправда, Л.О. Біятенко додає ще розподіл номінативних речень за стилістичною функцією: на констатуючі, патетичні, іронічні і власне називні [4, с. 56]. Ідею О.О. Шахматова продовжує розробляти Н.Ю. Шведова. Вона розуміє, що прирівнювати головний член номінативного речення до підмета чи присудка немає підстав, але з погляду семантики їх можна поділити на неособово-суб'єктні та особово-суб'єктні [12, с. 358]. Семантична класифікація номінативних речень пов'язана з їх граматичною класифікацією — на речення з повною чи неповною парадигмою, з суб'єктними чи без суб'єктних детермінантів тощо. Семантична і граматична класифікація завершуються комунікативною — на вихідні та експресивні варіанти номінативних речень.

На сьогодні у лінгвістичній літературі переважають дві класифікації номінативних речень: 1) семантична, 2) структурна. Кожна класифікація має ряд варіантів, які одержали відображення й у навчальній літературі.

Семантична класифікація.

1) **Варіант 1**, представлений у підручнику В. В. Бабайцевої, Л. Ю. Максимова, 1987, с. 105-107:

- буттєві (*І квіти, і джмелі, і трава, і колосся; І лазур, і полуднева спека*);
- вказівні (*От млин. От і вечір життя*);
- спонукальні: а) спонукально-бажальні (*Увага! Добрий день! Привіт!*); б) спонукально-наказові (ситуативні) (*Вогонь!* (ситуація - бій). *Шприц! Зонд!* (ситуація - хірургічна операція));
- оціночно-буттєві (*Який мороз! Ну й мороз!*);
- власне-називні ("*Перехресні стежки*", "*Тигролови*" (книги); "*Штольня*", "*Помаранчеве небо*" (кінофільми));
- "називний уявлення" (специфічний різновид) (*Багатство! Скільки воно манило, і манить, і сліпить людей*).

Під впливом В.В. Бабайцевої у "Сучасній українській літературній мові" за редакцію І.К. Білодіда [13,с.261] виділяються семантико-функціональні типи номінативних речень - буттєві, вказівні, оцінні, називні, спонукальні, називний уявлення.

2) **Варіант 2**, представлений у Сучасній російській мові під ред. К.М. Галкиної-Федорук, М., 1964, ч. 2, с. 429-431:

- природні явища (*Пекучий полудень*);
- середовище й обстановка, вказівка на предмет (*Двоповерховий будинок. Веранда. Клумби. Кілька ослонів і шезлонги.*);
- зовнішній вигляд живих істот (*Правильний, ніжно окреслений овал обличчя, досить правильні риси, густе, прекрасне волосся, повсякденна домашня зачіска, тихий пильний погляд*); психологічний стан людини, емоції

(*Роззубленість, непритомність, поспішність, гнів, переляк*); емоційна оцінка у формі вигуку (*Які пристрасті! Що за дивовижна ніч, що за тіні й блиск*);

- підсумок, узагальнення, висновок, причина (- *Що робити, що робити!* - *зітхнув голова, відкидаючись на спинку стільця.* - *Руїна...піскові годинники*);

- модальні значення: сумнів, недовіра, твердження, повідомлення-подання (*Як вас звати?* - *Наташа. Наташа Чистякова*);

- вітання, побажання, заклики (*Привіт! Добрий день!*); спонукальні.

3) **Варіант 3**, представлений у Синтаксисі сучасної російської мови Н. С. Валгиної. М., 1978, с. 186-188. У цьому варіанті враховане самостійне функціонування номінативного речення поза контекстом:

- власне-буттєві (*Вітер. Сутінки. Дорога*);

- предметно-буттєві (*Чагарник. Мох. Приземкуваті ялини*);

- вказівні (*От верба. Ось квіти*);

- оцінно-буттєві (з емоційно-експресивними частками) (*Ну і нічка! Страх. І нудьга ж, братику мій. Ну і характер!*);

- бажально-буттєві (*Тільки б не двійка! Аби тільки не смерть!*).

У варіанті, представленому у підручнику Д.Е. Розенталя подані два семантичні різновиди: буттєві й вказівні.

У Граматиці-80 семантичні різновиди діляться на дві групи: не особово-суб'єктні та особово-суб'єктні речення. Загальне значення першої групи - уся ситуація "предмет - його існування, наявність" позначена як така, що або не має свого носія чи виконавця, або представлена абстраговано від нього, семантичні різновиди - стан природи, навколишнього середовища; події, ситуації, предмети - особи або не особи, наприклад: *Зима. Дощ. Перемога. Шум. Вулиця. Випадкові перехожі.*

Загальне значення речень другої групи - вся ситуація "предметно представлена дія, стан - його існування" має свого носія, що з високим ступенем регулярності позначається поширювачем - словоформою, із

суб'єкним або суб'єктно-означальним значенням, наприклад: *Шенім. Марення. Сором і ганьба! У дитини грип. Розмови серед присутніх.*

Структурна класифікація передбачає розподіл номінативних речень за ознакою поширеності й за способом вираження головного члена.

Так, у Граматиці-60 виділяються непоширені й поширені номінативні речення. У непоширених реченнях головний член може бути виражений іменником, особовим займенником або числівником, кількісно-іменним сполученням. Поширене речення може включати узгоджене й неузгоджене означення.

У підручнику П.О. Леканта "Синтаксис простого речення у сучасній російській мові", М., 1974, с. 43-53 структурні типи номінативних речень виділяються за ознакою розчленованості-нерозчленованості.

Нерозчленовані, непоширені, синтаксично нерозкладні, із прислівними поширювачами, наприклад: *Стіл. Чотири стільці. Ясний полудень. От будинок. От і сонце. Яка тиша!*

Розчленовані, поширені з детермінантами, наприклад: *Навколо тайга. А через півроку - нове чудо. У тебе істерика, хлопче.*

Н. С. Валгіна виділяє особливу групу номінативних речень, які мають у ролі головного члена незалежний родовий відмінок імені, що не тільки передає значення наявності, буття предмета, але й характеризує його з кількісного боку - стверджується наявність множини чого-небудь. Цей тип речень називається генітивним. Приклади: *Хліба і видовищ!*

Серед структурних типів простого речення виділяються **вокативні речення** (ВР). ВР - це звертання, ускладнені вираженням нерозчленованої думки, почуття, волевиявлення (В.В. Бабайцева, Л.Ю. Максимов, указ.підручник, ч. 3., с. 113).

Місце ВР у класифікаційних схемах структурних типів простого речення визначається по-різному: особливий тип односкладних речень, різновид нечленованих речень, різновид номінативних речень, тип, який знаходиться на межі односкладних і нечленованих речень. Ознакою, що

відрізняє їх від односкладних речень, є неможливість виділення у них членів речення. Ознакою, що відрізняє їх від нечленованих речень, є наявність у них номінативно-кличної функції слів, що утворюють їхню конструктивну основу.

ВР мають два семантичні різновиди з погляду реакції мовця: 1) спонукальні й 2) емоційні. Спонукальні ВР виражають заклик, вимогу, заборону, застереження, прохання, протест і т.п., наприклад: - *Пане! Голубчику! Товариш дорогий! Пустіть мені його. Прошу вас! Пустіть мені!.. – виривається раптом у Марії. (У. Самчук); П'ятеро здоровенних “футболістів” гасали над ним, качали по всій кімнаті і несамовито кричали: - Гад! Фашист! Фашистська морда! Говори! Ти будеш говорити?! Розколюйся! Розколюйся, петлюрівська наволоч! Говори!!! Враг народа!!! (І. Багряний).*

На думку І.М. Тушинської, необхідно застосовувати два критерії класифікації номінативних речень як різновиду простих односкладних речень: граматичного (формально-структурного, з урахуванням морфологічної природи головного члена) та семантичного. Залучення семантичного критерію дозволяє виявити категорійні ознаки, які в сукупності характеризують смислову структуру номінативних речень. Семантичний аспект уможлиблює:

1) розмежування власне номінативних речень й інших, подібних за формою, конструкцій; 2) здійснення системного опису номінативних речень.

Слід чітко розрізняти номінативні речення і двоскладні неповні речення, які зовні дуже нагадують номінативні, оскільки головним членом таких речень є іменник у називному відмінку. Як на нашу думку, з-поміж загального фонду речень, в яких головний член репрезентований іменником у називному відмінку, слід виділяти:

I. номінативні речення ядерного типу:

- 1) буттєві (екзистенційні, описові);
- 2) вказівні.

II. Напівпериферійні номінативні речення ("власне називні").

III. Периферійні номінативні речення ("називний уявлення", "лекторський" номінатив).

IV. Речення, в яких іменник є предикативним словом.

1.3.3. Вокативні речення як об'єкт лінгвістичних досліджень

Звертання – органічний і водночас специфічний елемент структури будь-якої мови, мовна універсалія комунікативно-функціонального характеру та обов'язкова частина комунікативного акту [26, с. 91]. Категорію звертання активно вивчали та вивчають у вітчизняному мовознавстві: визначено базові поняття, прагматичний зміст звертань у комунікативній ситуації як в усному спілкуванні, так, зокрема, і в художніх текстах. У сучасній лінгвістиці сформовано кілька підходів до витлумачення статусу кличного комуніката та його функціонального навантаження.

Термін *звертання* вперше запровадив Ф. І. Буслаєв на позначення засобу для вираження відношень між мовцями. Він зазначив, що "... для вираження взаємних відношень між особами, які говорять, використовують у складі речення такі засоби: (...) звертання особи мовця до слухача, виражене найменуванням останнього, поставленим у кличному відмінку, коли звертаємо до них мовлення" [10, с. 277]. Дослідник також виокремив звертання зі складу головних та другорядних членів речення [Там само]. У лінгвістиці закріпилася традиція не вважати звертання частиною чи членом речення. Її розвинули Д. М. Овсяніко-Куликовський [47], О. М. Пешковський [49], О. О. Шахматов [70], зокрема тим, що іменник у формі кличного відмінка не пов'язаний із членами речення ні сурядним синтаксичним зв'язком, ні підрядним (узгодженням, керуванням чи приляганням).

На думку О. М. Пешковського, "речове звертання може бути пов'язане з

рештою мовлення”. Але формально основна його роль спонукання не дає змоги вступити з будь-яким членом речення, біля якого воно стоїть, у зв’язок узгодження, керування або прилягання [49, с. 246].

Д. М. Овсянико-Куликовський витлумачив звертання через “слова і вирази”, що не входять до складу речення, але прилягають до нього, стоять біля нього. Щодо звертання в кличному відмінку, то Д. М. Овсянико-Куликовський обмежився лише декількома прикладами вживання його в художній літературі без аналізу функціонального значення [47, с. 178].

О. О. Шахматов, аналізуючи звертання, писав: “Звертання стоїть поза реченням і не є членом речення” [70, с. 396]. Він вилучив звертання зі складу речення і позбавив його семантико-синтаксичної ролі члена речення в будові речення.

У мовознавстві відомий інший підхід, запропонований О. О. Потебнею, який базується на тому, що кличний відмінок, як і називний, “стоїть не поза реченням, а в ньому” [53, с. 161]. Цей погляд творчо розвивали і поглиблювали Є. К. Тимченко [63], І. К. Кучеренко [41; 42] та ін.

Деякі мовознавці (О. Г. Руднев [56, с. 211], І. Т. Яценко [75, с. 91 – 92], Н. Ю. Шведова [57, с. 163],) запропонували залучити звертання до граматичної будови речення поряд із підметом, присудком, додатком, означенням та обставиною. І. Т. Яценко, зокрема, наголосив, що слова, які вживають як звертання, не втрачають семантичних і морфологічних ознак частин мови; як складник речення пов’язані своїм значенням зі змістом вислову, безпосередньо стосується вираженої думки; можуть бути поширені тими самими способами, що й інші члени речення [75, с. 89].

Інші дослідники (І. Р. Вихованець [13, с. 112], К. Г. Городенська [22, с. 47 – 49], М. С. Скаб [58, с. 201]) ураховують як формально-граматичні, так і семантичні особливості синтаксичних одиниць, зокрема й звертання, та визначають його як засіб ускладнення структури простого речення.

У сучасній українській мові, крім звичайних звертань, які з погляду традиційної граматики стоять поза реченнями і не є його членами, нерідко вживають і звертання, що в комунікативному плані виражені як речення, специфічно виконують його функцію. Вивчення мовної природи номінацій адресата мовлення, оформлених як окремі синтаксичні одиниці, має свою історію не лише в україністиці, а й у слов'янському мовознавстві загалом, чимало питань його теоретичної інтерпретації досі однозначно не розв'язано.

Деякі мовознавці наводили аргументи реченнєвої природи звертань, зазначаючи, що вони ніби були колись реченням: “Звертання початково було незалежним одночленним реченням” [5, с. 4] та “не входило до числа відмінків, оскільки становило колись особливе ціле речення” [24, с. 186].

Та все-таки самотійні звертання тривалий час не виділяли в окрему синтаксичну одиницю. Ще О. М. Пешковський наголошував на тих виявах звертання, яким важко дати характеристику. Проте з'являлися праці, де категорично заперечували “реченнєвість” звертань. Так, зокрема, А. Т. Абрамова писала, що як би не була поширена група звертання, вона позбавлена основних рис речення і завжди являє собою якусь частину речення, що не має самотійності, частину, співвіднесену з основним складом речення, і яка входить в інтонаційну тканину речення [1, с. 125].

Єдиною спільною рисою різних тлумачень статусу самотійних звертань була синтаксична ознака ядерності, що й уможливила виокремлення таких синтаксичних конструкцій в автономну одиницю. Уперше це зробив О. О. Шахматов, який назвав їх односкладними вокативними реченнями. Він трактував вокативні речення як речення з підвищеною емоційністю та вираженням волевиявлення і визначав їх односкладними структурами, єдиним і головним членом у них є звертання, ім'я особи, до якої звернене мовлення, якщо це ім'я вимовлене з особливою інтонацією, що викликає складне уявлення, у центрі якого стоїть така особа; у цій думці може бути виражений докір, жаль, закид, обурення та ін. О. О. Шахматов уважав вокативне речення рівнозначним реченню, яке може містити залежно від

інтонації різний зміст, і зараховував до вокативних речень лише ті, що є назвами осіб, тобто поза межами речень із головним членом – вокативом – залишається чимало конструкцій, на що не завжди звертають увагу дослідники [70, с. 86].

У підручнику “Сучасна російська літературна мова” О. М. Гвоздева зазначено, що вокативні речення посідають особливе місце серед синтаксичних конструкцій та виражають емоційні реакції чи спонукання, мають певну синтаксичну структуру. Вони тісно пов’язані зі звертаннями, від яких відрізняються значно складнішою семантикою [21, с. 191].

О. С. Попов визначав вокативні речення як такі, що поєднують назву особи, до якої спрямоване висловлення, з переданням самого висловлення [52, с. 37].

Є. М. Галкіна-Федорук кваліфікувала вокативні речення як речення особливої структури, з особливою, не схожою на інші речення логіко-семантичною сутністю [20, с. 63]. Крім того, вирізняльною ознакою цих речень від інших граматичних одиниць є “інтонація повідомлення та предикативність..., суть якої полягає в сукупності таких граматичних категорій, що визначають і встановлюють природу речення як основної і водночас первинної граматично організованої одиниці мовленнєвого спілкування, що виражає ставлення мовця до дійсності і реалізує відносно закінчену думку. Наявність обох цих ознак обов’язкова для речення” [Там само].

Р. М. Гайсина відзначила, що специфіка вокативної структури полягає у механізмі її формування: “речення, що стоїть після звертання, ніби розшифровує – виражає конкретніше і розчленовано елемент повідомлення, укладений мовцем у звертання. Не було б цього речення, звертання зіграло б ту саму роль. Тому звертання і наступне за ним речення можна вважати певною мірою мовними дублетами. Природно, що один із мовних дублетів може втрачатися, у такому разі звертання бере на себе цілком те змістове навантаження, яке повинно було мати наступне речення. Так унаслідок

контамінації звертання з певним емоційним чи інтелектуальним змістом постає особливий тип речення – вокативне речення” [19, с. 13].

В. В. Бабайцева вважала, що вокативні речення – це звертання, ускладнені вираженням нерозчленованої думки, почуття, волевиявлення. Звертання, називаючи адресата мовлення, не є самостійною комунікативною одиницею, оскільки не становить окремого висловлення, а входить до структури речення як до інтонаційно-змістового цілого. Вокативні речення відрізняються семантико-граматичною самостійністю. Вони мають у своєму складі переважно іменник або займенник у називному відмінку, який вимовляється з особливою інтонацією заклик, спонукання до припинення дії, незгоди з співрозмовником, докору, співчуття, обурення. Досить часто використані частки та вигуки підсилюють та диференціюють семантико-граматичні ознаки вокативних конструкцій. Характер інтонації, що виражає складний зміст вокативних речень, у художній літературі визначений ремарками чи ситуативними умовами [4, с. 155].

Дослідниця наголосила на синкретичному характері вокативних конструкцій, який визначає їхнє місце в системі основних типів простого речення та виявляється в семантичних групах вокативних конструкцій. З номінативними реченнями вокативні речення різних семантичних груп зближує іменник чи займенник. Морфологічною ознакою нечленованих речень є частки, модальні слова та вигуки, що їх утворюють, тому в таких реченнях немає номінативного значення слів [4, с. 157].

Семантико-синтаксичні ознаки зближують вокативні речення з вигуківими. Обидва типи хоч і передають багатогранні та складні почуття, але не виражають логічного судження, поділеного на суб’єкт та предикат. Головний член вокативних речень не можна кваліфікувати ні як підмет, ні як присудок, але він може бути визначений іншими членами. Тому, умовно уналежнивши їх до односкладних, В. В. Бабайцева зазначила, що вокативні конструкції – це нетипові односкладні конструкції, що пояснила їхньою

потенційною здатністю переходити до розряду нечленованих слів-речень після втрати лексичної самостійності іменників [4, с. 158].

О. Г. Ветрова зауважила, що звертання являє собою одноядерне речення, поширене чи непоширене, ядерний компонент якого може бути представлений іменником, прикметником чи особовим займенником. Обов'язковою синтаксичною ознакою цих різних за своїм морфологічним вираженням компонентів є синтаксична ядерність [12, с. 36].

В українському мовознавстві підхід до потрактування вокативних речень як окремого типу односкладних підтримав І. К. Кучеренко, який, дотримуючись позицій визнання синтаксичної повноцінності автономних звертань, писав: “Одночленні номінативні і вокативні речення, залишаючись самостійними, близько поєднуються з іншими реченнями, що йдуть за ними і мають зміст, зв'язаний з предметом чи явищем, названим цими одночленними реченнями. Ще тісніший зв'язок вони мають тоді, коли в реченнях, що йдуть за ними, підмет виражений займенником, який указує саме на названий предмет чи особу в одночленних реченнях” [41, с. 67].

На думку І. К. Кучеренка, основним для вокативних речень є спонування, узагальнене значення якого можна зрозуміти із ситуації чи спільної теми, у розкритті якої беруть участь інші речення контексту. Дослідник зауважує, що у вокативних реченнях спонування може ускладнюватися додатковим відтінком, набуваючи характеру прохання, благання, а часом емоційне забарвлення, емоційне значення превалює, речення виражає спонування з виразним захопленням, співчуттям, докором, обуренням [Там само].

У межах цього підходу теорію вокативного речення та його лінгвальну природу подано у працях І. Р. Вихованця, який проаналізував вокативні конструкції комплексно, у взаємодії семантико-синтаксичних, формально-синтаксичних та комунікативних ознак. Він, зокрема, відзначив, що з формально-синтаксичного погляду вокативні речення являють собою членовані односкладні речення, головний не диференційований на підмет і

присудок член яких виражений кличним відмінком і може поширюватися атрибутивними компонентами. Вокативні речення є утвореннями синтаксемного характеру, які “в семантико-синтаксичному плані членуються на дві конститутивні синтаксеми, одна з яких є лексично вираженою, складного семантико-синтаксичного змісту, а друга – лексично не вираженою, нульовою” [13, с. 62]. Дослідник категорично відкидає твердження про нечленованість вокативних речень – “вони членовані хоча б тому, що головний член може поширюватися залежними словами” [13, с. 61]. Він інтерпретує вокативні конструкції як вокативи, у яких конденсується суб’єктно-предикатна структура думки, почуття, волевиявлення, вони вирізняються семантико-граматичною ізольованістю в тексті, а отже, внутрішньою синтаксичною самодостатністю [Там само].

Центральну ланку вокативних речень становить іменник у формі кличного відмінка, що вимовляється з особливою інтонацією, яка передає заклик, спонування до припинення дії, докір, обурення. Часто вокативи супроводжувані вигуками і частками, що посилюють і диференціюють їхні семантико-синтаксичні особливості [Там само].

Підвищений рівень емоційності вокативних речень зумовлює можливість транспозиції вжитих у них форм у власне емоційні одиниці: вигуки та вигукові еквіваленти речень. І. Р. Вихованець зазначає, що вокативний головний член, набуваючи сильнішого емоційного забарвлення і втрачаючи своє первісне суб’єктно-адресатне значення, стає вигуком, унаслідок чого членоване вокативне речення переходить у нечленоване вигукове [15, с. 62]. Синтаксично автономні утворення, похідні від вокативних конструкцій, не мають характерних ознак речення і, власне, можуть бути кваліфіковані як вигуки.

Значно розширив вчення про вокативне речення М. С. Скаб, який уважав, що “формально-синтаксична кваліфікація аналізованих елементів прямо залежить від їх семантико-синтаксичних характеристик, зумовлених специфікою функцій, які ці утворення виконують у ході мовного

спілкування. На формально-синтаксичному рівні вони представляють спеціальну функціональну сферу мови, яку ми називаємо сферою апеляції. Елементи цієї сфери, передусім субстантивована форма вокатива, виникли у мові внаслідок синтаксичної редукції і зосереджують у собі відповідно суб'єктно-об'єктну предметну семантику, а також семантику спонукальності до сприйняття мовлення, яка виявляється навіть у винятку відсутності на формально-синтаксичному рівні дієслова-імператива” [58, с. 179].

Субстантивну форму вокатива М. С. Скаб трактував як головний член односкладного речення апеляції і наголошував, що цей елемент має всі необхідні для такої кваліфікації властивості, зокрема:

- 1) уходить до структурної схеми елементарного простого односкладного речення як єдиний його головний член;
- 2) містить у собі модально-часову характеристику речення;
- 3) має простіший іменниковий головний член, співвіднесений із підметом двоскладного речення апеляції;
- 4) виражається спеціалізованою морфологічною формою кличного відмінка [58, с. 182].

Продовжуючи традицію вивчення вокативних речень як окремого різновиду односкладних, він зазначив, що терміни “вокативне речення” і “речення-звертання” формально відповідають усталеним у лінгвістичній науці традиціям та цілком природно вписуються в систему східнослов'янської синтаксичної термінології, проте номінація “вокативні речення”, утворена за аналогією до однотипних назв “номінативне речення”, “інфінітивне речення”, є більш прийнятною для української граматичної термінології: крім того, така номінація нівелює певну неповноцінність цих утворень, закладену в назві “звертання-речення” [58, с. 173], тому автор запропонував свій термін – “односкладні речення апеляції”.

Проаналізувавши прагматичні функції номінацій адресата мовлення, М. С. Скаб наголосив, що “найвиразніше вона (спонукальна функція) виявлятиметься в таких назвах, які вживає мовець як окреме висловлення і

відповідно виражають на формальному рівні всю семантику комплексу апеляції” [58, с. 173].

Дослідник також зауважив, що можливе сплутування формально схожих односкладних речень, які репрезентують функціональну сферу представлення номінативних, та односкладних речень апеляції (вокативних). Порівнявши номінативне і вокативне речення, М. С. Скаб констатував, що “і в номінативних, і у вокативних односкладних реченнях формально вираженим є один головний член з первинною предметною семантикою, однак набута номінативом і вокативом у позиції головного члена предикатна семантика є неоднаковою. Предикативність значно сильніша у вокативних утвореннях, що зумовлено як їхнім специфічним утворенням унаслідок синтаксичної редукції, так і значно вищим рівнем емоційності мовленнєвих актів, у вираженні яких беруть участь аналізовані вокативні форми” [58, с. 180].

Другим підходом до потрактування синтаксичного статусу вокативного речення є кваліфікація його як односкладного номінативного речення. В. Г. Адмоні писав, що з погляду своєї форми звертання стоїть найближче до буттєвих та називних речень, проте воно через свою специфічну функцію у процесі спілкування не виражає закінченої думки і справжнього повідомлення [2, с. 49].

Російський мовознавець В. П. Проничев у своїй монографії “Синтаксис обращения”, визначивши граматичні ознаки звертання-речення, зробив висновок, що наявність у звертання всіх необхідних ознак самостійної синтаксичної організації, тобто таких категорій, як односкладність, розчленованість, предикативність, модальність, час, особа і число, дають підстави поставити цю синтаксичну одиницю в ряд однотипних синтаксичних одиниць, що мають такий самий комплекс граматичних категорій, а саме в ряд іменних односкладних речень [54, с. 73].

В українському мовознавстві такий статус вокативних речень підтримала М. У. Каранська, яка зарахувала їх до одночленних номінативних

речень, оскільки і в номінативних, і у вокативних односкладних реченнях формально вираженим є один головний член з первинною предметною семантикою [37, с. 150].

Н. Л. Вітрук наголосила на тому, що односкладні номінативні та вокативні конструкції мають ряд не тільки спільних, а й однакових істотних ознак та властивостей, зокрема граматичне значення, представлене в обох випадках категоріями предикативності, особи, суб'єктності, об'єктності, роду, числа, предметності, оцінності. Способи вираження цих категорій дуже схожі:

1) категорія предикативності виражена інтонацією, вигуками, частками, означальними словами, модальністю, яка за відношенням до дійсності є реальною / ірреальною, та імпліцитно вираженою часовою категорією, що в обох типах підметових конструкцій співвідносна з теперішнім часом, оскільки предмети, явища, особи та інші різні поняття названо безпосередньо в момент спілкування, розповіді, опису тощо;

2) категорії суб'єкта як потенційного діяча та об'єкта, до якого спрямоване мовлення, однаково семантично реалізовані в головних членах обох типів підметових речень;

3) категорія особи в обох випадках імпліцитно виражена;

4) категорія числа позначає відповідно формами однини / множини кількість наявних осіб, предметів, явищ у навколишній / уявній дійсності;

5) категорія роду в підметових реченнях як формально маркована лексико-граматична категорія реалізована конкретними значеннями родів;

6) категорія предметності як визначальна категорія іменних частин мови характерна і для номінативних, і для вокативних конструкцій;

7) категорія оцінки, що впливає з описуваних подій, поведінки, реплік мовців, виражає ставлення суб'єкта мовлення до об'єкта оцінювання [18, с. 25].

М. В. Мірченко інтерпретував речення-звертання як особливий тип і вважав їх "перехідними між односкладними, нечленованими і

номінативними” [45, с. 58] та зазначив, що виокремлення кличного відмінка як інтонаційного автономного утворює односкладне речення з акцентованою адресатно-суб’єктною позицією в комунікативному процесі, заміна кличного називним перетворює вокативне речення на називне [45, с. 195 – 196].

Мовознавці визначали вокативні речення і як нечленовані одиниці, наголошуючи на тому, що за своїм змістом звертання завжди пов’язані з реченням і без нього самостійно не вживані, вони входять у речення або перебувають біля речення для відповідної характеристики і слугують одним із дієвих засобів образного ілюстрування дійсності [28; 60; 74; 34].

Деякі дослідники [60] зазначають, що вокативні речення не можна поставити в один ряд з іншими самостійними реченнями, бо вони нічого не називають, а тільки виражають різні заклики та почуття. Ці автори послуговувалися поняттям “висловлення-комунікати”, які подібні до граматичних речень, однак почасти й відмінні від них. Із граматичними реченнями в них такі споріднені ознаки:

- 1) мають інтонацію відносно закінченого повідомлення;
- 2) можуть мати у своєму складі засоби вираження суб’єктивно-модального значення;
- 3) можуть мати деякі поширювачі;
- 4) здатні входити до структури складного речення.

Висловлення-комунікати відрізняються від речень:

- а) відсутністю граматичного зразка чи прихованою орієнтацією на нього;
- б) неможливістю утворення форм парадигм;
- в) браком постійних реалізацій [60, с. 409].

Окрему групу таких відносно незалежних висловлень становлять “кличні комунікати” – вокативні речення. Із потреб спілкування кличні комунікати можуть опинитися у складі звичайних речень. У такому разі їх самостійність послаблюється, вони перетворюються на несамостійні “кличні модифікації”, які звичайно прийнято називати звертаннями. Назва

“звертання” характеризує тільки їхній зміст, а термін “кличні модифікації” вказує на їхню синтаксичну суть – видозміну особливих синтаксичних одиниць – кличних комунікатів [60, с. 407].

П. С. Дудик назвав вокативні речення словами-реченнями, а саме звертаннями-реченнями (на його думку, термін “вокативні речення” не точний, бо ці конструкції можуть виражатися не тільки формою кличного, а й називного, хоч це й нетипово для української мови) та зазначив, що наявний у звертаннях-реченнях єдиний член у кличній формі або у формі називного відмінка не можна вважати ні підметом чи присудком двоскладного речення, ні головним членом односкладного. Тому звертальні конструкції потрібно вважати не реченнями – двоскладними чи односкладними, а лише їхніми своєрідними еквівалентами, функціональними заміниками, які комунікативно сприймаються на рівні речення, специфічно виконуючи його функцію. За морфологічним оформленням звертання-речення збігаються з непоширеними і поширеними звертаннями [30, с. 271].

На думку М. С. Скаба, таке визначення містить суперечливі моменти, адже, справді, аналізовані утворення можуть бути виражені й називним відмінком, але навіть у разі відсутності специфічної флексії кличного відмінка цю форму слід трактувати як вокативну (хоч і омофлексійну з номінативною), оскільки вона містить вказівку на адресата мовлення і маркується спеціальною інтонацією [58, с. 173].

Зміст звертань-речень П. С. Дудик визначив як спонування, адресоване особі, до якої звертаються. Цей зміст багатший від змісту звертання, бо приховано і нерозчленовано виражає певну думку-почуття, якою супроводжується звертання до особи і яку розуміємо із ситуації (в усному мовленні) або з контексту (в мовленні писемному), а також із спільної теми, яку розкриває конситуація і поза якою не можна уявити функціонування звертань-речень, що становлять надзвичайно експресивні конструкції [28, с. 38].

Звертання-речення залежно від інтонування в кожному конкретному випадку мовленнєвої комунікації може передавати звертання і пересторогу, звертання і докір, звертання і пораду, звертання і прохання, наказ. Тільки дуже умовно, зважаючи на певну розчленованість думки, почуттєвості, що їх виражають вокативні речення, вони можуть наближатися до речень двоскладних або односкладних, виразно не переходячи до котроїсь групи реченнєвих конструкцій [30, с. 270].

М. Я. Плющ зазначила, що в комунікативному плані клична форма може виявляти властивості речення. Звертання-речення використовують переважно в розмовному мовленні. Вони не тільки зосереджують у собі центральну частину повідомлень, а й нерозчленовано виражають суб'єктивну оцінку дій, процесів, станів, якостей чи інших ознак особи, до якої звертається суб'єкт. Маючи виразну окличну, спонукальну або питальну інтонацію, звертання-речення виражають різноманітні відтінки реакцій особи мовця. Такі структури не виявляють ні змістового, ні синтаксичного розчленування, не мають логічної чи граматичної основи, кваліфіковані специфічними одиницями мови, визначальна функція яких полягає у вираженні емоцій, почуттів, експресій [51, с. 42].

К. Ф. Шульжук визначав вокативні конструкції як еквіваленти речення, що не диференційовані на члени речення та є своєрідними заміниками речення. Звичайне звертання не є окремим висловленням, воно перебуває у складі речення і може тільки стимулювати відповідь, не будучи відповіддю, бо слугує лише одним із компонентів інтонаційної тканини речення. Він наголошував, що вокативні речення становлять окремі висловлення, більш самостійні, ніж звичайні звертання, вони конденсують у собі багатство семантичних відтінків, чому певною мірою сприяє контекст, який лише непрямо може вказувати на ті відтінки значення, що впливають з інтонації [74, с. 147].

Вокативні речення не потребують додаткового розкриття свого змісту в контексті. Він словесно не виражений, але сконцентрований у них і

зрозумілий з інтонації, яку має речення. На відміну від звичайних звертань, вокативні речення уживані як самостійні, а не стоять при інших реченнях, у яких міститься основне висловлення, та можуть викликати відповідь адресатів або самі бути відповіддю [Там само].

К. Ф. Шульжук погоджувався з тим, що вокативні речення відчутно не виявляють ні змістового, ні синтаксичного розчленування, не мають логічної та граматичної основи односкладного чи двоскладного речення. Ці одиниці є специфічними реченневими утвореннями, що перебувають поза межами односкладних та двоскладних структур.

Серед різновидів односкладних речень, виокремлених А. П. Загнітком, вокативних речень немає, проте в структурній класифікації речень, а точніше – за наявності / відсутності в них суб'єктно-предикатної основи, він виділив речення-звертання (вокативи) в окремий тип квазі-речень, а саме як речення, що “не містять інформації” і через це “їм не притаманна суб'єктно-предикатна основа” [32, с. 108].

Спільною рисою всіх вокативів у позиції автономного синтаксичного вживання є визнання дослідниками в них значення спонукання, як одного з виявів предикативності, що, власне, і формує речення.

Саме те, що вокативні речення мають семантику спонукання, відмінну від семантики інших речень, інтонацію повідомлення, предикативність, можуть поширюватися залежними словами та слугують комунікативним засобом, є утвореннями синтаксемного характеру, що в семантико-синтаксичному плані розчленовані на дві конститутивні синтаксеми, одна з яких є лексично вираженою, має складний семантико-синтаксичний зміст, а друга – лексично не виражена, нульова, дає підстави кваліфікувати їх як окремий тип односкладних речень.

Незважаючи на те, що вокативне речення має тривалу історію дослідження як на матеріалі української, так й інших мов світу, немає однастайності серед мовознавців не тільки стосовно інтерпретації цих

синтаксичних конструкцій, а й щодо їхньої класифікації, хоч і для більшості з них за диференційний слугує спільний критерій – функціональне спрямування аналізованих одиниць.

У підручнику “Сучасна російська літературна мова” залежно від характеру інтонації, яку можна зрозуміти без будь-яких зусиль, виокремлено такі типи вокативних конструкцій:

1. Вокативні речення докору, інтонація яких має значне характерне подовження наголошеного голосного. Вимовляються на низьких тонах.

2. Вокативні конструкції, що виражають радість від неочікуваної зустрічі з близькою людиною. Вони мають окличну інтонацію та аналогічне подовження, але вимовляються на високих тонах.

3. Вокативні речення, адресовані комусь задля того, щоб застерегти від небажаних вчинків чи висловлювань. У цьому разі інтонація виражає заборону та характеризується напруженістю, досить швидким темпом з обривом у кінці [21, с. 190 – 191].

О. С. Попов поділив усі вокативні речення з погляду їхніх функцій та складності змісту на три групи:

1. Найпростіші вокативні речення, які містять заклик, прохання чи вимогу відгукнутися, відповісти.

2. Вокативні конструкції, що є реакцією на слова чи дії співрозмовника.

3. Вокативні речення, що одночасно є й двоскладними неповними: з одного боку, це емоційно забарвлені звертання, що виражають цілу думку, а з іншого – це неповні речення без підмета, які постають унаслідок упізнавання осіб: обидві ці ознаки виявляються одночасно [52, с. 37 – 38].

В. В. Бабайцева розрізняла вокативні речення за значенням, залежно від якого виокремила такі три типи:

1. Вокативні речення-заклики, у яких названо адресата мовлення задля привернення уваги.

За семантикою такі речення наближені до звертання, але відрізняються від нього інтонаційно-граматичною самостійністю. Залежно від ситуативних

умов такі синтаксичні конструкції вирізняються різним ступенем емоційного наповнення.

2. Вокативні речення, що виражають емоційну реакцію на слова та дії співбесідника.

3. Речення, які поєднують функції вокативних та номінативних речень [4, с. 155 – 156].

У звертаннях найвищого емоційного навантаження констатовано наявність особи в момент її впізнання та називання, тому в таких реченнях поєднано декілька значень: на першому плані емоційна реакція на несподівану появу особи, а на другому – констатація цього факту. Емоційність може бути не надто вираженою, якщо особа не з'являється несподівано, тому в такому разі посилюється функція звертання [Там само].

В українському мовознавстві І. Р. Вихованець виокремив такі типи вокативних речень:

1. Речення, які називають адресата мовлення з метою привернути його увагу. Вони виражають кликання когось або вимогу відгукнутися, стимулювати до якихось дій.

2. Речення з виразною спонукальною функцією. У такому реченні звертання може підсилюватися тоном заборони.

3. Речення, що виражають різноманітні емоційні реакції мовця на дії та слова співрозмовника [13, с. 86].

Він характеризував вокативні речення тим, що:

а) у них уживані назви осіб у кличній формі або ідентичній з нею формі називного відмінка, при тому переважно власні імена або іменники, що означають осіб за їхніми сімейними стосунками;

б) основну роль у них відіграє інтонація, тому що за її допомогою передають спонукання і ті чи інші емоції;

в) із семантико-граматичного боку вони є нерозкладними [15, с. 61 – 62].

Узявши за основу функціонально-семантичний критерій, М. С. Скаб подав свою класифікацію вокативних конструкцій, які назвав “реченнями апеляції”. У його класифікації виокремлено:

1. Речення, комунікативна настанова яких спонукати адресата мовлення до сприйняття.

Формальна особливість цих речень полягає у використанні їх в ініціальних позиціях діалогу чи монологу, на початку реплік. Вокативну форму іменника тут можуть поширювати (або й заступати) прикметники: займенникові прикметники, дієприкметники, які, проте, здебільшого, не містять спеціальної характеристики адресата. За умови трансформації такого утворення у двоскладне речення відсутній (але достатньо усвідомлюваний мовцями) предикат, на думку М. С. Скаба, “міг би бути заміщений імперативами, які означають дії-сприйняття мовлення, реакцію на нього” [47, с. 63].

2. Конструкції, які виражають вимогу виконати адресатом мовлення певну дію, що переважно є зрозумілою (впливає) з попереднього контексту (ситуації). Діапазон нав’язуваної ними дії є значно ширшим: охоплює весь простір фізичної та інтелектуальної діяльності особи, відповідно вищий рівень емоційності таких речень.

3. Речення апеляції, що стосуються комунікативних ситуацій зустрічі, часто несподіваної (впізнання адресата, радості, здивування, обурення тощо). Предикативність таких утворень найближча до предикативності номінативних речень. Лексико-семантичне наповнення вокативних форм цієї групи можуть становити й номінації особи, що містять сему оцінки або характеристики [58, с. 180 – 181].

К. Ф. Шульжук поділив вокативні речення на такі групи і підгрупи:

1. Спонукально-кличні речення, які виявляють насамперед ставлення мовця до того, що пов’язане з особами, до яких він звертається.

У межах цієї групи виокремлено дві підгрупи. Перша охоплює речення, що становлять заклик, вимогу, прохання відповісти чи відгукнутися; вони

виражають передусім волевиявлення. У другій підгрупі – речення з яскраво вираженою емоційністю, унаслідок чого значення спонування дещо послаблене. Емоційність цих речень пов’язана з вчинками тих осіб, яким вони адресовані. Їхній експресивний зміст глибший, ніж у речень першої підгрупи. Вони передають докір, закид, осуд чи радість. Такі речення часто мають у своєму складі вигуки *ой, ах, гей*, що слугують передусім стилістичними засобами і посилюють емоційне звучання речень. У них головне слово здебільшого повторене двічі. До цієї підгрупи належать також речення, що виникає наслідком пізнавання осіб, отже, виражають емоційну реакцію того, хто говорить, до названого ним адресата.

2. Емоційно-оцінні речення, які виражають передусім ставлення того, хто говорить, до адресата мовлення. Якщо в спонукально-кличних реченнях передусім виражене ставлення до того, що пов’язане з особами, до яких звертається мовець, то в оцінних реченнях яскравіше виявлене значення кваліфікації адресата [74, с. 149].

Крім цього, К. Ф. Шульжук розмежував і декілька груп звертальних конструкцій, що їх умовно можна кваліфікувати як номінативні речення. Першу групу становлять цілі звертальні формули, які із семантико-граматичного погляду можуть розчленовуватися. Друга група об’єднала речення з головним членом, вираженим кличним відмінком, у них звертальна функція надто послаблена, адресати не є співрозмовниками людини, і від них не очікують відповідь. Тому в цих реченнях немає спонування до виконання адресатом певної дії, яскравіше виявлена функція буттєва: вони передусім констатують наявність певних предметів, явищ тощо. Оскільки в них також виражають буття через уявлення суб’єкта і певною мірою збережене значення звертання, то їх можна назвати “кличним уявленням” [59, с. 226].

Досить детально диференціював “звертання-речення” П. С. Дудик, який за змістом і функцією виділив:

1. Звертання-речення, що ними гукають когось, просять, закликають чи вимагають якомусь зреагувати на кликання, зробити щось, розповісти, пояснити. За їх допомогою мовець застерігає особу, до якої звертається, від непродуманих чи небажаних вчинків, висловлень, забороняє їх більш або менш категорично.

2. Звертання-речення з виразною спонукальною функцією – попереджувальною, заборонною, наказовою.

3. Звертання-речення, що виражають інші реакції мовців, їхні глибинні переживання, настрої. Функції цієї групи такі різні, що їх неможливо об'єднати лише за одним критерієм [16, с. 39–40].

П. С. Дудик зазначив, що до третьої групи можна зарахувати такі звертання-речення:

1. Речення, що їх використовують у ролі виразників радості мовців від зустрічі, часто несподіваної, або, навпаки, невдоволення, обурення нею. Функціонально близькі до таких звертань-речень синтаксичні побудови, що їх можна кваліфікувати як окличні двоскладні речення.

Ці структури формуються у процесі пізнання, пригадування когось, вияву чогось-небудь і здебільшого є несподіваним і раптовим наслідком одного з моментів цього процесу. Вони завжди сповнені внутрішньої експресії, що передається інтонацією, у якій захоплення і подив помітно поглинають звертальну функцію конструкції.

2. Речення інтимної чи напівінтимної сфери, що виражають кохання, прихильність.

3. Звертання-речення, які передають переляк, досить часто доповнений безнадією чи глибоким болем від того, що трапилося.

4. Речення, які виражають докір, що подекуди виливається у невимовному горі.

Окремо П. С. Дудик зосередив свою увагу на групах звертань-речень, що адресовані декільком особам відразу або ж цілому колективу чи групі

осіб, і тих реченнях, що складаються з двох частин, перша з яких має виразну звертальну функцію, а інша ідентифікує особу, до якої звертаються.

У “Синтаксисі сучасної мови. Проблемні питання” автори, називаючи, вокативні речення “кличними комунікатами”, поділили їх на три групи:

1. Закличні комунікати, які використовують для привернення уваги адресата до чогось.
2. Спонукальні, за допомогою яких вимагають зреагувати певним чином на якісь дії чи певне прохання.
3. Емоційні, які виражають різні почуття та волевиявлення.

С. В. Харченко розмежувала власне вокативні і спонукальні вокативні речення на основі контекстного критерію: якщо вокативне речення розташоване перед реченням будь-якої модальності, то таке вокативне речення потрібно вважати власне вокативним, коли ж вокативну конструкцію використано ізольовано або ж після іншого речення розповідної чи питальної модальності, то вона є конструкцією спонукальної модальності.

Різноманітне визначення семантики та відмінності у класифікаціях вокативних речень зумовлені синкретизмом семантико-синтаксичних властивостей вокатива як головного члена цих речень і різними підходами їх формально-синтаксичного та семантико-синтаксичного членування.

Отже, серед мовознавців немає одностайності стосовно класифікації вокативних речень, хоч для більшості з них за диференційний слугує спільний критерій – функціональне спрямування.

Наше дослідження ґрунтоване на класифікації вокативних речень І. Р. Вихованця, бо вона є найбільш універсальною та оптимальною.

Висновки до Розділу 1

Отже, розгляд навіть невеликого фрагмента односкладних речень переконує, що в своїй абсолютній більшості вони є односкладними лише формально, з погляду порівняння їх із двоскладними підметово-

присудковими конструкціями. Розширення уявлень про можливі способи вираження предикативних відношень, реалізація припущення, що предикативні відношення можуть передаватися не тільки підметово-присудковими утвореннями, відкривають можливості для погляду на так звані односкладні речення як специфічні синтаксичні одиниці, де збереглися особливі форми вираження думки, невластиві підметово-присудковим схемам. Зокрема, в односкладних реченнях щільно переплітаються, а іноді синкретично поєднуються, лексична й граматична семантика, наявна синтаксична омонімія і метонімія, представлені синтаксеми, зокрема топікоподібні, які звичайно вважаються наявними в дуже екзотичних мовах. У синтаксичному оформленні цих речень важливу роль відіграє актуальне членування. Запропонований підхід до односкладних речень, синтаксичний феномен яких у багатьох індоєвропейських мовах практично втрачено, дозволяє розширити уявлення про синтаксис простого речення, у тому числі й підметово-присудкового, його модальність, про системні зв'язки між різними типами речень. Однак реалізація такого підходу вимагає значного оновлення поняттєво-термінологічного апарату синтаксису, зокрема вироблення чіткої системи виділення та позначення компонентів, між якими спостерігаються предикативні відношення. Дуже важливим є ще деталізованіше вивчення частиномовного репертуару мови, її лексико-граматичних груп, що є дуже важливим для аналізу формально односкладних речень. Нарешті, вивчення цих речень на матеріалі української мови вимагає розгляду широкого фактичного матеріалу, як у синхронії, так і в діяхронії.

РОЗДІЛ 2. ФУНКЦІЙНІ ВИЯВИ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ В

ІДІОСТИЛІ С. ЖАДАНА.

2.1. Функції дієслівних особових односкладних речень у текстах С. Жадана

2.2.1. Використання означено-особових односкладних речень

Означено-особові речення широко вживаються у текстах художнього, публіцистичного і наукового стилів. У художньому і публіцистичному стилях означено-особові конструкції можуть виражати: а) процесуальну ознаку, перебіг якої збігається з моментом мовлення, наприклад: “*Стоїш і весь час прислухаєшся до чогось*” (С. Жадан) – V_{f2s} Praesens (головний член виражений дієсловом другої особи однини теперішнього часу); “*До найважливіших завдань відношу розширення світогляду*” (С. Жадан) – V_{f1s} Praesens (головний член виражений дієсловом першої особи однини теперішнього часу); “*Відзначаємо кращих*” (С. Жадан) – V_{f1pl} Praesens (головний член виражений дієсловом першої особи множини теперішнього часу); б) процесуальну ознаку, що реалізується як дія або стан після моменту мовлення, наприклад: “*Пам’ятатимемо відчай*” (С. Жадан); “*Стоятимемо не довше як три роки...*” (С. Жадан); в) волевиявлення мовця, наприклад: “*Сідайте до вагонів!*” (С. Жадан); “*Творімо незалежну Україну разом!*” (С. Жадан).

До узагальнено-особових конструкцій належать:

1) приказки та прислів’я, наприклад: “*На всякий чмих не наздоровкаєшся*” (С. Жадан), “*Пізнаєш дурного по реготу*” (С. Жадан), “*Чужої думки не збагнеш*” (С. Жадан);

2) речення, що означають можливість/неможливість виконання дії, наприклад: “*Роботи там – і за рік не зробиш*” (С. Жадан); “*Хоч на люди не з’являйся*” (С. Жадан);

3) підрядні речення допусту, наприклад: *“Таке незрушне все – куди не глянь.”* (С. Жадан); *“Хоч іду в гостину, та беру хліба в торбину”* (С. Жадан). Багато таких зворотів фразеологізувалися: *хоч убий; хоч криком кричи; хоч стій, хоч падай; хоч вовком вий;*

4) речення, що означають конкретну дію чи стан самого мовця. Найчастіше ці конструкції трапляються в спогадах, переказах, описах душевних станів, думок, переживань, наприклад: *“Ідеш отак у доброму косарськiм товариствi i бачиш, iдучи, й вечiрнє небо, i ясну зорю”* (С. Жадан);

Широко вживані неозначено-особові конструкції типу $V_{fpl} \text{ Perfectum}$ - головний член виражений дієсловом минулого часу у формі множини. Наприклад: *“Вигнали i забули, списали з життя”* (С. Жадан); *“– Хочуть їсти”* (С. Жадан); *Розважили, записали, заплатили”* (С. Жадан); *“Сюди завезли нові товари”* (С. Жадан).

2.2.1.Безособові речення, головний член яких виражений безособовими дієсловами

Це найтипівіший вияв головного члена безособових речень, і такі структури утворюють власне безособові односкладні речення, становлять ядро безособових конструкцій.

Ці безособові речення мають структурно-семантичні вияви, які реалізуються морфологічними категоріями дієслова.

Часто такі речення, крім предиката, мають особливі словоформи – локальні чи темпоральні члени. Локальні чи темпоральні члени входять до складу моделі речення, але оскільки це не суб'єктні члени, вони не перетворюють її на двоскладну.

Безсуб'єктні речення про стан природи можуть бути кількох типів. Насамперед головний член може виражатися безособовими дієсловами для передачі зміни дня і ночі чи погоди. Власне безособових дієслів небагато. Це кілька форм без афікса –ся: *світати, розсвітати, видніти, розвидніти,*

обвидніти, дніти, вечоріти, звечоріти, повечоріти, смеркати, сутеніти, поночіти, морозити, підморозжувати, приморозжувати, дощити, задощити, сніжити, всніжити, засніжити; з афіксом –ся – розвиднятися, смеркатися, випогоджуватися, вигодинюватися, розпогоджуватися, розгодинюватися, задощитися тощо.

У реченні з такими дієсловами звичайно виступають локативні члени. Наприклад, речення з локативними членами і безособовими дієсловами: *Розвиднялось надворі (С. Жадан); Із дерев крапотіло (С. Жадан); Надворі морозило (С. Жадан); Надворі сутеніло (С. Жадан); На сході світало (С. Жадан).* Як бачимо локативні члени виражаються здебільшого прислівником надворі чи прийменниковими конструкціями – *на сході, з-за лісу, із стріх* і т.п.

Поширені також безсуб'єктні речення з темпоральними членами. Наприклад, речення з темпоральними членами і безособовими дієсловами: *Вечоріло тоді вже (С. Жадан); Та вже й смеркало (С. Жадан); Світало по березневому рано (С. Жадан); Опівночі підморозило (С. Жадан); В кінці жовтня задощить (С. Жадан); По обіді розпогодилося (С. Жадан); А тут ще третього дня подорожі цієї занегодилося (С. Жадан).* З наведених прикладів зрозуміло, що темпоральні члени виражаються різними прислівниками: *тоді, вже, опівночі, давненько, вчора,* а також безприйменниковими та прийменниковими конструкціями – *третього дня, в кінці жовтня, по обіді* тощо.

Іноді головний член безособового речення може виступати без супроводу локативних і темпоральних членів. Наприклад, *Вечоріє. (С. Жадан); Дув рвучкий вітер, підморозжувало (С. Жадан); Задощло (С. Жадан); Сніжило (С. Жадан).* В усіх цих прикладах легко підставляються локативні чи темпоральні члени. Пор.: *За вікном вечоріє. Скрізь підморозжувало. Цього літа задощило. Часто сніжило.* Тому речення без вокативного чи темпорального члена необхідно розглядати як неповний варіант основної моделі з цими членами.

Безособові речення про стан природи можуть поширюватися і факультативними словоформами із значенням способу дії, міри, порівняння тощо, напр.: *Зовсім* поночило (С. Жадан); *Вітер затих, ледь-ледь* сніжило (С. Жадан); *Швидко* сутеніло (С. Жадан); *Зовсім* повечорило (С. Жадан).

Ще одну невеличку підгрупу становлять безособові речення, головний член яких виражений аналітично, перший компонент при цьому виступає допоміжним елементом (дієслово бути або дієслово фазової, модальної семантики): *буде світати, має світати, мусить світати*. Такі структури також належать до ядра безособових речень: *Незабаром має світати* (С. Жадан).

2.2.2. Безособові речення, головний член яких виражений особовим дієсловом у безособовому значенні

Ці речення є найпоширенішими в сучасній українській мові і надзвичайно різноманітні за змістом. Вони поділяються на дві підгрупи залежно від того, яким дієсловом – без постфікса –ся чи з постфіксом –ся виражений у них головний член. Безособові речення з головним членом, вираженим дієсловом у безособовому значенні без постфікса –ся можуть означати:

1) стихійні процеси, атмосферно-метеорологічні явища природи і суто фізичні, природні процеси, обмежені у своєму вияві певними просторовими межами: *Уже сонечко сідає* (С. Жадан); *У морі темніє* (С. Жадан);

2) стихійні процеси, що реалізуються з допомогою якогось предмета, який чинить дію, або ж певного явища природи, що становить джерело дії стану: *Прохолодою повіяло* (С. Жадан);

3) різні вияви фізичної та психічної сфери в організмі людини, її відчуття, сприймання, настрої, переживання: *Смоктало від голоду* (С. Жадан). Всі ці речення становлять напівпериферію безособових.

З безособовими реченнями може вживатися чимало особових дієслів без афікса –ся – *світлити, яснити, зоріти, парити, потепліти, похолодати, постуденіти, підсихати, попідсихати, підтряхати, попідтряхати, мести, курити, лити, зазивати, крапати, капотіти, лепотіти, мжити, імжити, танути, розставити, посиріти, посиніти* тощо.

Так само, як і безособові речення з безособовим дієсловом у ролі головного члена, речення з особовим дієсловом у безособовому значенні може мати в своєму складі локативні члени, напр.: *За лісом починало темніти* (С. Жадан); *Надворі потеплішало* (С. Жадан).

Також ці речення можуть бути вжиті з темпоральними членами, напр.: *Ще вчора не дощило* (С. Жадан). У цих реченнях темпоральні члени морфологічно виражаються різними прислівниками: *вже, сьогодні*.

Також безособові речення з особовим дієсловом у безособовому значенні може виступати без супроводу локативних і темпоральних членів, напр.: *Сіріло* (С. Жадан); *Гримить і блискає* (С. Жадан). До цих прикладів дуже легко можна підставити локативні чи темпоральні члени, напр.: *Навколо сіріло. Надворі гримить. За вікном мете.* Тому мовознавці (І.І.Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.В. Кобилянська та ін..) рекомендують розглядати речення без вокативного чи темпорального члена як неповний варіант основної моделі з цими членами.

Речення з дієсловами *доводити, іти, повертати, притягнути* тощо, які стосуються навколишнього середовища, багато мовознавців також вважають безособовими безсуб'єктними реченнями. Н.М. Арват зазначає, що предикат у них складений – доходити до чого, іти до чого. Точніше було б сказати, що головний член у них складений, бо формально ці дієслова нерозривні з прийменниковими формами. Напр.: *Цієї зими доходило до тридцяти градусів морозу* (С. Жадан).

З наведених прикладів видно, що в реченнях з дієсловами доходити до чого, повертати на що та іншими можливі локативні темпоральні поширювачі детермінантного чи прислівного типу – *цієї зими, вже*.

Вживаються речення і без поширювачів. У деяких реченнях можливий поширювач у нас, але він має не суб'єктне, а суб'єктно-локативне значення. Пор.: *У нас доходило до тридцяти градусів морозу.* – *У нас, на нашій території, доходило до тридцяти градусів морозу.*

Якщо речення складаються з особових дієслів у безособовому значенні на позначення звукових проявів стихійних сил чи невідомих осіб, тоді суб'єктні члени неможливі. Мається на увазі дієслова типу *бухати, бебекати, гупати, ахати, охати, ойкати та рахкати, бахкати, стукати, калатати, грюкати, гриміти, гуркотіти, торохкотіти, вити, скиглити, замиготіти, загуркотіти, зашуміти, загоготати, заципіти* тощо. Мовознавці, а саме Н.Ю.Шведова, вважають, що дія в цих реченнях передбачає неозначений чи усунений суб'єкт. Звичайно, суб'єкт у цих реченнях не виражений, але вони утворилися внаслідок усування неозначеного чи небажаного суб'єкта. У цьому розумінні такі речення виразно поділяються на дві групи. Перша група речення з усуненим неозначеним суб'єктом, напр.: *Загоготіло навкруги, як у пеклі, тріщить* (С. Жадан). *Та тільки лісом загуло. Загуркотіло у вікна, заголосило в димарі* (С. Жадан). Друга група – це речення з усуненим небажаним суб'єктом, напр.: *І зараз же у сільраді загуло, зашуміло, мов у бджоляному вуликові* (С. Жадан). Речення з усуненим суб'єктом іноді можуть замінюватися на неозначено-особові конструкції. Пор.: *І зараз же в сільраді загули, зашуміли.*

Безособові речення з головним членом, вираженим особовим дієсловом з постфіксом –ся, означають різні процеси сприймання чого-небудь часто функціонують як головні частини складнопідрядного речення з підрядним з'ясувальним (базовими виступають дієслова на позначення сприймання: *бачитися, ввижатися, здаватися, відчуватися, маритися*): *Як гарно марилось* (С. Жадан); *Добре почувалося серед своїх* (С. Жадан).

2.2.3. Безособові речення, головний член яких виражений незмінною предикативною формою на –но, –то

Предикативи на –но, –то, порівняно з предикативними прислівниками й іншими предикативами, мають чимало особливостей, тому речення з ними слід виділити в окрему групу. Вони показують процесуальний стан – наслідок попередньої дії, мають своєрідні часові й видові ознаки, особливі зв'язки з об'єктними й суб'єктними членами, тобто у таких реченнях повідомляється про дію здебільшого в її результаті, а не в процесі: *Скільки тривоги **налито** в прохолоду* (С. Жадан).

В українському мовознавстві з предикативами на –но, –то пов'язані три основні проблеми: 1) чи можуть уживатися при них допоміжні дієслова було, буде, тобто, яке їх часове значення; 2) чи може вживатися при них орудний дійової особи, тобто чи мають вони ознаки пасивності; 3) чи виражають вони наслідок тільки людської діяльності, тобто чи можуть вони позначати явища природи. Тепер проблема про часове значення форм на –но, –то розв'язана так, що необхідно розрізняти морфологічний і синтаксичний часи цих форм. З морфологічного погляду форми на –но, –то означають минулий перфектний час, з допоміжним дієсловом бути – минулий афористичний, з буде – майбутній. З синтаксичного погляду розрізняють три часи – теперішній, минулий і майбутній на основі протиставлення: *Поле **поорано***. – *Поле **було поорано***. – *Поле **буде поорано***. Спостереження над фактами української мови показують, що речення з предикативами на –но, –то мають шестичленну парадигму. Синтаксичний індикатив: тепер. час – *Поле **поорано***; минул. час – *Поле **було поорано***; майб. час – *Поле **буде поорано***. Синтаксичні ірреальні способи: умовний спосіб (простор.) – *Поле **було б поорано***; бажальний спосіб – *Поле **було б поорано!***; спонук. спосіб – ***Нехай поле буде поорано!*** Крім допоміжного дієслова бути, зрідка можуть уживатися і напівповнозначні зв'язки – стати, виявитися, здаватися, зробитися тощо.

Оскільки предикативи на –но, –то означають наслідок минулої дії, вони виступають у формі доконаного виду. І лише іноді у мові українських

письменників фіксується старовинне вживання предикативів на –но, –то із значенням тривалої, повторюваної дії, напр. *Його катовано канчуками, тавровано, мов худобу (С. Жадан).*

При деяких предикативах на –но,–то суб'єкт може виражатися з прийменниками в, між тощо, напр.: *У нього очі затуманило (С. Жадан); А в кого то ще й не зжато (С. Жадан).* У таких випадках на значення суб'єкта нашаровується відтінок присвійного, об'єктного чи просторового значення.

Ще О.О.Потебня відзначав. Що найхарактернішою особливістю українських форм на –но, –то, якою вони відрізняються від пасивних дієприкметників, є наявність знахідного відмінка. Знахідний відмінок обов'язковий при більшості предикативів на –но,–то, що утворюються від перехідних дієслів. У російській мові знахідний відмінок при предикативах на –но, –то трапляється рідко, переважно виступає родовий відмінок, особливо при запереченні. Знахідний відмінок виражає синкретичне значення – суб'єкта стану й об'єкта дії. Оскільки він став на місці називного відмінка, то розташовується переважно перед предикативом, напр.: *Цю роботу тільки розпочато (С. Жадан).*

Після предикативів інтелектуального змісту можливий деліберативний об'єкт і давальний відмінок адресата; напр.: *Чула все, що про неї казано (С. Жадан).* При предикативах фазового значення можливий об'єкт з прийменником з і орудним відмінком: *Давно покінчено з війною (С. Жадан); З Харковом, з інститутом, з чистою наукою покінчено надовго (С. Жадан).*

При деяких предикативах із значенням надбання. Навчання вживаються об'єкти в родовому відмінку, напр.: *Накидано було гнилої трави (С. Жадан).*

У всіх наведених прикладах предикативи на –но, –то зберігають давню властивість, успадковану ще від дієприкметників – показувати наслідки людської дії. Тому вони синонімічні неозначено-особовим конструкціям, що пропускають якийсь неозначений суб'єкт. Пор.: *Розслідування закінчено вже*

(С. Жадан) – Розслідування **закінчили** вже. Однак в українській мові почали вживатися і такі речення з предикативами на –но, –то, в яких позначається дія, не зумовлена людською волею, напр.: *Небо захмарено, осінню віє. Дощ без устанку лив осінь і літо; луки затоплено, трави побито.* Такі речення близькі до односкладних дієслівних безособових речень з формами на –ло. Пор.: *Водопій занесено. – Водопій занесло. Небо захмарено. – Небо захмарило.*

Не можна заперечувати вживання предикативів на –но, то від усіх назв природних явищ, бо вони можливі. З цього приводу цілком доречне зауваження в “Курсі сучасної української літературної мови” за ред. Л.А.Булаховського про те, що не можна забороняти вживання форм на –но, –то від назв явищ природи, бо це суперечить тенденціям розвитку мови й обмежує її синтаксичну гнучкість [31, с.65-66].

Таким чином, проаналізувавши наведені приклади, доходимо висновку, що речення з предикативами на –но, –то в структурно-семантичному плані дуже цікаві – вони мають обов’язковий суб’єктно-об’єктний член у знахідному відмінку чи суб’єктний член в орудному відмінку – здебільшого не виражений, імпліцитний. Звичайно предикативи на –но,–то можуть виступати і без знахідного відмінка. В такому разі дуже часто вживається локативний член чи обставинні поширювачі, напр.: *На столі було гарно прибрано. У кімнаті було напалено й душно. Між верстатами було вже підметено.* Локативний член підказує, що можливий діяч, напр.: *На столі було гарно прибрано. – Прибрано **тим**, хто працює за цим столом.* Типовою є відсутність знахідного відмінка при предикативах від неперехідних дієслів. У таких реченнях звичайно вказуються місце, час, спосіб, може вживатися орудний засобу, напр.: *Хоч і не часто там **ходжено** ввечері. Боже, скільки разів **ходжено** цими тротуарами. Немало тут **походжено** до лісу. Удень люди побачили, що по городах **походжено**.* У цих висловах локативні члени чи орудний засобу також підказують можливість діяча.

Ці речення, речення з предикативами на –но, –то належать до ядерних безособових конструкцій, оскільки в них яскраво вираженою постає формальна безособовість.

2.2.4. Безособові речення, головний член яких виражений словом категорії стану

Питання про цей різновид безособових речень залишається суперечливим до сих пір, тому що лінгвісти мають різні точки зору на цю проблему. Навіть назви цих речень в різних роботах різні: з виникненням вчення про категорію стану чи безособово-предикативними словами. У “Русской грамматике” 1980 р. хоча і розмежовуються предикативні прислівники і предикативи, однак ці речення визначаються як прислівникові. І.І.Слинько вважає, що “оскільки існує певна відмінність між поняттями предикативні прислівники і предикативи (предикативні прислівники включають тільки прислівники, а предикативи – поняття ширше; вони вичленовуються і серед прислівників – можна, треба, і серед іменників – час, пора, гріх, і серед дієслів – форми на –но, –то), є підстави називати речення з цими формами не прислівниковими, а одноядерними з предикативними прислівниками і предикатами” [48, с.200-201]. Але ми будемо дотримуватися назви, яку пропонує А.П.Загнітко, тобто безособові речення, головний член яких виражений словом категорії стану.

Більшість мовознавців погоджуються у тому питанні, що лексичний склад цих речень багатший, ніж безособових дієслів. Для прикладу порівняймо можливість паралелей типу холодно – холодніє, тепло – тепліє, темно – темніє і відсутність їх у багатьох інших випадках – *сонячно, жарко, душно* тощо.

Але хоча наявні відмінності між безособовими реченнями з словами категорії стану, водночас в цій системі діє чимало спільних тенденцій і ознак. Наприклад, Г.П. Арполенко вважає, що “серед безособово-предикативних слів і безособових дієслів є власне безособове ядро і практично незмінна маса

оказіонально-безособових прислівників, що функціонують паралельно і в особовому, і в безособовому вживанні. У розвитку безособових дієслів і безособово-предикативних слів є однакова тенденція до нарощування кількісного складу безособових дієслів та безособово-предикативних слів за рахунок безособового вживання все більшої кількості прислівників, прикметників, іменників [1, с.37]”. У цій же роботі відмежовуються речення з безособово-предикативними словами від структур з присудковими формами на –но, –то. Речення з безособово-предикативними словами Г.П. Арполенко поділяє на просторові, часові, якісно-оцінні, із знахідним відмінком, з родовим, інфінітивом. У більшості цих підтипів розрізняються буттєві і предметно-особові чи суб’єктно-особові речення.

Безособові речення, головний член яких виражений словом категорії стану, поділяються на:

1) безособові речення, головний член яких виражений предикативним прислівником, тобто прислівники на –о, –е за походженням колишні короткі прикметники середнього роду однини. Сліди цього походження збереглися в тому, що парадигма речень з предикативними прислівниками створюються за допомогою зв’язки бути, тобто форма речень з предикативними прислівниками успадкована від колишньої форма іменного складеного присудка. Парадигма речень з предикативними прислівниками шестичленна. Синтаксичний індикатив: теперішній час – *В класі тихо*; мин. час – *В класі було тихо*; майбутній час – *В класі буде тихо*. Синтаксичні ірреальні способи: умовний спосіб (прост.) – *В класі було б тихо*; бажальний спосіб – *В класі було б тихо!*; спонукальний спосіб – *Нехай в класі буде тихо!* Можуть вживатися і напівповнозначні зв’язки, напр.: *Всюди стало тихо*; *Скрізь робиться видно*.

Серед цієї групи речень виділяються структури з словами сприймання – виявлення – видно, видко, помітно, примітно, чутно. Вони дієслівного походження, і тому зберегли керування знахідним відмінком (видіти що – видно що; чути що – чутно що). Якщо аналізувати ці речення

не з формально-граматичного, а з семантичного погляду, то можна зробити припущення, що такі речення двокомпонентні, бо предикативні прислівники видно, видко, чутно часто передбачають давльний відмінок суб'єкта (видно, видко, чутно (кому?) – нам, мені, тобі...).

Звичайно, знахідний відмінок стоїть у постпозиції і має значення об'єкта, напр.: *Видно білий світ!* (С. Жадан). Якщо знахідний відмінок займає пропозицію, він набуває суб'єктного значення: *Як ось і землю стало видно* (С. Жадан).

При запереченні на місце знахідного відмінка виступає родовий: *Таке лихо, що не видно й світа* (С. Жадан); Він також може набувати суб'єктного значення, напр.: *Незабаром її не стає видко* (С. Жадан).

2) безособові речення, головний член яких виражений предикативним словом типу *біда, гріх, диво, жаль, лінь, срам, шкода, пора, час*, що, виступаючи головним членом безособових речень, втрачає зв'язок з парадигмою іменника: *Жаль стало його* (Є. Гуцало); *Вже пора нам додому* (С. Жадан).

Також до цієї групи належать відмінникові прислівники типу *жалко, соромно, стидно, стидко* тощо. Ці предикативи стану в українській мові вживаються з родовим відмінком. При них послідовно виступає давальний відмінок суб'єкта, напр.: *Шкода мені його* (С. Жадан).

З багатьма іншими предикативними прислівниками немає таких обов'язкових компонентів, як знахідний чи родовий відмінок. Вони можуть означати стан природи і фізичний чи психічний стан людини. Це структури з якісно-оцінними предикативними прислівниками. Суб'єкт у таких реченнях може виражатися давальним відмінком: *Сумно було нам* (С. Жадан).

Також суб'єкт у реченнях з предикативними прислівниками може мати просторове та часове значення, виражається він давальним відмінком, прийменником в з місцевим відтінком, для – з родовим тощо, напр.: *Йому тісно в моїй одежі* (С. Жадан); *Для наших ще рано* (С. Жадан).

Як ми бачимо, у багатьох випадках за допомогою предикативних прислівників створюють речення про навколишнє середовище, у яких неможливий член. Тому вони мають лише один семантичний компонент – предикат, з формально-граматичного погляду – головний член. Основний тип таких речень – з просторовими і часовими формами, що виражаються прислівниками чи прийменниковими конструкціями. Такі форми не можна вважати детермінантами, бо вони вживаються послідовно. Їх не можна визнати і семантичним компонентом, бо вони не мають суб'єктного значення. Як і в дієслівних реченнях, їх слід називати просторовими і часовими членами: *Надворі було ясно (С. Жадан); Возко навкруги (С. Жадан); В горах вже холодно (С. Жадан).*

Можливі структури і без просторових чи часових членів. Їх слід розглядати як неповне моделі, напр.: *Було непривітно, похмуро, сіро. Стало хмуро. Було вітряно, туманно, безлюдно.*

3) безособові речення, головний член яких виражений предикативним словом типу *можна/неможна, необхідно, можливо/неможливо, доцільно/недоцільно, потрібно/непотрібно, треба/не треба* і под.: *Мені можна до вас?*

Всі перераховані вище предикативи мають модальне значення – необхідності, можливості, повинності. В українській мові при цих предикативах знахідний відмінок буває рідко, напр: *То книжечка та тепер мені треба (С. Жадан).* З наведених прикладів видно, що в таких реченнях систематично вживається давальний відмінок суб'єкта – *нам, мені, козакам* тощо.

4) безособові речення, головний член яких виражений предикативним словом *нема (немає)*. Обов'язковим елементом структури таких речень є непрямий додаток у формі родового відмінка, що позначає особу або предмет, відсутність якого стверджується: *Не бігай на річку, бо в мене і душі нема – ще в ополонку вскочили (С. Жадан).*

Функцію *нема (немає)* може виконувати заперечна частка *ні (ані)*, що набуває ознак предикативності. Таким структурам в останніх працях з

дослідження структурних схем надають статусу відтворюваних, а не витворюваних одиниць.

Подібні структури мають значення теперішнього часу і вживаються переважно в описах оповіданнях. Поодинокими є спроби зарахувати такі утворення до генітивних, констатуючи наявність у них усіх відповідних ознак: 1) власної особливої модальності; 2) специфічної предикативності; 3) власної структурної схеми тощо (І.І.Слинько, Н.В.Гуйванюк та ін.), що не вельми переконливо, оскільки подібні утворення є мовленнєвими виявами безособових конструкцій.

Функції номінативних речень

На наш погляд, можна виділяти:

- 1) номінативні речення ядерного типу;
- 2) напівпериферійні;
- 3) периферійні;

НР ядерного типу за своїм складом є неоднорідні. До них належать:

а) буттєві:

Сині трави (С. Жадан). Сивий волос... Голос... (С. Жадан).

б) вказівні:

От і осінь... (С. Жадан). Це байка. (С. Жадан).

Номінативними реченнями напівпериферійного типу є "власне називні" речення. До них належать різноманітні назви (книг, журналів, картин, музичних творів, надписи на вивісках, назви установ тощо).

Універмаг. Аптека. "Мисливські усмішки". МДУ.

До НР периферійного типу належать "номінативний уявлення" і так званий "лекторський номінатив".

Від інших різновидів НР "називний уявлення" відрізняється тим, що в ньому повідомляється про-наявність уявлення про предмет у свідомості

мовця, а в типових! різновидах НР стверджується буття предмета або явища в реальній дійсності.

"Називний уявлення" є вираженням слабкорозчленованої думки: уявлення один компонент думки, ствердження його існування в свідомості шляхом називання його - другий компонент думки. Отже, як і в інших різновидах НР, у "називному уявлення" виражене логіко-психологічне судження.

Донець... Так ясно (С. Жадан).

Буттєві (екзистенційні) номінативні речення означають буття, констатують наявність чи вияв стану, стверджують існування певних предметів, явищ, подій. Речення цього типу є найбільш поширеними порівняно з іншими виявами НР в українській мові. Буттєві НР виділяють всі лінгвісти, хоча існує велика кількість різноманітних їх класифікацій за граматичними та семантичними ознаками.

Як на нашу думку, за функціями та характером змісту номінативні речення цього типу можна розподілити на 5 груп, з яких кожній притаманні свої специфічні риси:

- 1) описові (розповідні);
- 2) речення - впізнання;
- 3) речення - репліки;
- 4) рефлексивні речення;
- 5) оцінно-буттєві речення.

1. Описово - розповідні НР.

Описово - розповідні НР вживаються у випадках, коли мова виступає у функції викладу, тобто під час опису подій, вчинків, переживань тощо. Найяскравішим прикладом використання мови у цій функції є мова автора в художніх творах. Відображення подій здійснюється кількома шляхами: або автор виступає в ролі об'єктивного спостерігача, або оповідь ведеться від

особи-учасника описуваних подій (цим учасником може бути і сам автор). Або ж до відображення подій залучається їх передача у сприйнятті тих чи інших персонажів оповіді, що здійснюється за допомогою невластиве-прямої мови.

Описово - розповідні НР в авторському мовленні функціонують перш за все як засіб змалювання статичної дійсності: *Німі двері* (С. Жадан).

Описово - розповідні НР функціонують також як засіб фіксації руху, швидкого перебігу подій. Це пов'язано з особливістю сприймання навколишнього світу психікою людини, а саме коли мовець не може встановити зв'язок між розрізненими образами, що його оточують або постають у свідомості: *Дороги, мури...* (С. Жадан).

3-поміж НР описово - розповідного типу виділяються препозитивні речення, що у мові художніх творів отримали широкий вжиток у функції початку оповіді, опису. Такі речення вказують на:

- 1) місце події: *Кабінет слідчого. Люди стоять* (С. Жадан).
- 2) час дії: *Літо. Надворі душно* (С. Жадан); *Ніч. Кругом тиша* (С. Жадан).
- 3) сферу, у якій відбувається подія, умову, оточення: *Зелені трави. Долини і огні* (С. Жадан).
- 4) емоційний стан героя, що є водночас планом, на якому розгортаються подальші дії: *Втома. Ніч.* (С. Жадан).

До другої групи НР описово - розповідного типу належать речення постпозитивні. Вони замикають опис, виконують роль узагальнення, висновку: *Вже не служить. Смерть* (С. Жадан);

У подібних випадках неможливо встановити слово «це» перед НР - висновком. Складний образ, намальований цілою групою речень, входить у нове поняття, об'єднується новим словом. Слід зазначити, що протиставлення цієї картини НР - підсумку відсутнє, тобто у нашій свідомості вони не поставлені у предикативні стосунки.

До третьої групи описових НР належать речення, змістом яких є змалювання окремої деталі описуваного предмета, пейзажу, портрету тощо.

Слід розмежовувати такі випадки вжитку НР, коли зони: позначають окремі деталі явища, предмета, особи і входять до складу списку, завдання якого - створити образ суцільний: *Мав обличчя, яке не надавалося до шаржування. Великі очі, велика голова (С. Жадан); Село. Таке все кучеряве (С. Жадан).*

НР, вжиті для зображення динаміки характеризуються певною своєрідністю. Якщо НР на позначення дійсності у статиці без особливої шкоди для послідовності зображення поданої картини можна міняти місцями, то у зображенні динамічних дій кожне наступне речення пов'язане з попереднім не лише у часі, але і причинове тощо. НР на позначення дійсності у динаміці, слід розмежовувати на такі групи:

1) образи, які є змістом НР, не мають характеру безпосереднього сприйняття: *Шум води, легенький крик... Ще кілька хвиль від берега і ...тихо (Б.Лепкий).*

2) НР, за допомогою яких створюється швидкий перебіг дій: *А ось проста, але не зовсім звичайна світлина (С. Жадан);*

3) Група НР реалізує цілий комплекс динамічних дій, об'єднаних часом, місцем тощо: *Сяйво снігів, голубінь небес (С. Жадан).*

Описові НР, що передають динамічну дію, створюють не тільки зорову, а й звукову образність. Головний член у цих НР - іменник, що позначає звуки або шуми, звукові асоціації тощо.

2. НР впізнання та повідомлення.

НР впізнання є мовною формою такого мисленневого акту, який складається з вияву та упізнання мовцем певного предмета в об'єктивній дійсності. Сам образ упізнаного предмета не є об'єктом повідомлення адресатам: це залишається надбанням лише мовця. Отже, мова виступає тут у функції пізнання мовцем самого себе. До НР впізнання належать такі речення, що не вимовляються вголос, а мовлені про себе.

НР впізнання інколи вимовляються вголос, але знову ж це мова «для себе», не спрямована на слухача: - *Земляки – подумав про себе (С. Жадан).* НР

впізнання функціонують і в авторському мовленні. Навколишня дійсність сприймається читачем через авторське світобачення і водночас автор сприймає дійсність очима героя: *Очам своїм не повірив. Тонкі (С. Жадан).*

Заслуговують на особливу увагу НР, що виконують комунікативну функцію, оскільки вони спрямовані мовцем до співрозмовника з метою повідомити про щось. Їх зміст є складнішим: до впізнання предмета додається прагнення повідомити про його наявність.

3. НР - репліки

Розмовне мовлення в житті людини, а також у становленні синтаксичних конструкцій відіграє важливу роль. В усно-розмовному мовленні особливо частотними є НР, адресовані безпосередньо слухачеві, їх слід кваліфікувати як НР - репліки. З-поміж них розрізняються:

- 1) речення - повідомлення;
- 2) речення сигнального характеру;
- 3) діалогічні речення-репліки.

Речення перших двох груп не вимагають відповіді співрозмовника; речення третьої групи побутують лише як відповідь на мову співрозмовника або ж самі потребують відповіді -- це неповні двоскладні речення, які за своїм оформленням нагадують номінативні.

НР – репліка містить підтвердження чужого або свого висловлення: - *Художник тобі голову закрутив? - Художник (С. Жадан).*

4. НР рефлексивні.

До цієї групи належать речення, головний член яких - іменник, характеризується семантичним забарвленням пригадування, акцентованим У пам'яті певного предмета, явища тощо. З-поміж таких речень також наявні кілька різновидів:

1) НР є повтором слова, почутою в мові співрозмовника або вжитого у попередньому самим мовцем: *Машини. Може, десь там у глибині збереглись машини? (С. Жадан).*

2) Образи-думки впливають у свідомості через асоціації з образами конкретних предметів і явищ дійсності, що безпосередньо впливають на відчуття мовця; або ж образ, через такі ж асоціації, викликається УСІЧ оточенням, всією ситуацією, в якій опиняється мовець: *Зона, зона... Так ніби все розділено* (С. Жадан).

3) Образи проносяться у свідомості один за одним, не відокремлено, як у попередніх випадках: *Летять спогади. Переїзд у перші дні війни. Ліси, нетрі.* (С. Жадан).

5. Оцінно-буттєві НР.

Оцінно-буттєві речення несуть подвійне семантичне навантаження: констатують буття, існування предметів і містять їхню емоційну оцінку. Порівняйте: *Випав перший сніг. Сильний мороз. Який мороз!* У реченні *Сильний мороз* із розповідною інтонацією стверджується наявність сильного морозу, а в реченні *Який мороз!* з окличною інтонацією дається його оцінка.

Звичайно оцінно-буттєві речення вимовляються з окличною інтонацією. Характерною рисою їхньої структури є використання окличних часток: *який (-а, -е, -і), такий (-а, -е, -і), що за й т.п.:*

Який ранок! Так, хто ж би міг думати! Такі морози!

Визнаючи за частками «роль конструктивно значимого, власне будівельного елемента», ми не можемо погодитися з Н. Ю. Шведовою у тім, що «виникнення нового значення всієї конструкції» завжди пов'язане з виникненням «нової конструкції» [Шведова, с. 19]. Дослідниця пише: “Однак очевидно, що речення типу *Дім! Ви!* і под. являють собою зовсім інакші утворення, ніж побудови типу *Ну і дім! Оце ж і ви!* і под. Це – різні синтаксичні типи речень” [Шведова, с. 238]. З іншого боку, речення *Ну і нахаба!* та *Нахаба!* Розглядаються як різновиди одного типу: “...загальний тип речення залишається іменним” [Шведова, с. 19]. При цьому, як зауважує В. В. Бабайцева, незрозуміло, який тип мається на увазі: синтаксичний чи морфологічний? [Бабайцева, с. 134]. Порівняйте: *Мороз* (буттєве) — *Який мороз!*

Такий мороз! Ну і мороз! Що за мороз! і т.п. Це різні семантико-функціональні різновиди одного синтаксичного типу.

Часто в структуру оцінно-буттєвих речень входять означення-прикметники. Наприклад: *Яке гарне повітря! Яка жахлива погода! Який чудовий сад!*

У таких реченнях прикметники виконують роль означень, а окличні частки, конструктивно оформлюючи речення, підсилюють ступінь емоційної оцінки.

Синтаксична функція називного відмінка іменників в оцінно-буттєвих реченнях чітко не виявлена, тому що речення синкретичні як за характером вираженої ними думки, так і за системними зв'язками.

На думку В.В. Бабайцевої, логіко-психологічний характер такої думки (наочно-чуттєвий суб'єкт при вербалізованому предикаті) визначає синонімічність розглянутих конструкцій із двоскладними реченнями зі словом *це*. Приклади: *Що це була за кімната!*

У реченнях, що містять зв'язку *була*, займенник *це* виконує роль підмета.

Семантико-граматичні властивості оцінно-буттєвих речень контекстуально не обумовлені, іменники своїм лексичним значенням точно визначають оцінюваний предмет дійсності, називаючи його: *повітря, погода, сад* і т.п. Чим абстрактніше лексичне значення іменників, тим сильніше потреба у встановленні зв'язків з контекстом, із ситуацією, що відбивається у свідомості в чуттєвих образах.

Особливо наочною є оцінно-буттєва функція цього різновиду номінативних речень при порівнянні з неозначено-предметними типу *Як добре!* Наприклад: *Не будемо говорити ні про н'єси, ні про атоми. Який вечір! Як добре!*

У реченні *Який вечір!* констатується буття вечора й дається його емоційна оцінка, а в реченні *Як добре!* виражається оцінка й стан, а констатації буття предмета немає.

II. Вказівні речення

Від буттєвих речень вказівні номінативні речення відрізняються тим, що в них домінуюча ідея буття ускладнюється вказівкою на той або інший предмет або явище. Функціональне призначення речень цього різновиду - вказівка на

предмети або явища при їхній наявності або появи для виділення їх із сукупності сприйманих предметів або явищ.

Структурною особливістю цього різновиду є обов'язкова наявність препозитивної вказівної частки. І тут намітилися дві точки зору. Одні вчені (О.Г. Руднєв, О.М. Гвоздєв, Є.М. Галкіна-Федорук, В.Ф. Сич, В.В. Бабайцева) серед таких часток називають *ось, от* і *он*. Інші (А.П. Загнітко, І.М. Сушинська) додають до переліку частку *це*. Це пояснюється відсутністю єдиного погляду на речення типу *Це стіл* та *Ось(от, он) стіл*.

Семантична близькість наведених речень зумовлюється схожістю їхньої логіко-психологічної основи. Явище дійсності (предмет судження) відбивається у суб'єкті у вигляді наочно-чуттєвих образів. На нього вказує займенник *це* й частка *ось, от, он*. Однак види думок, що виражаються у цих синтаксичних синонімах, не тотожні. У реченні *Це стіл* виражається судження найменування, а в реченні *Ось(от, он) стіл*— судження існування. Нюанси в значеннях визначаються використанням різних за лексико-граматичною природою вказівних слів. Тонка диференціація відтінків, переконана В.В. Бабайцева, більш очевидна в контексті:

Потім дівчинка показує йому більшу книгу з картинками й пояснює:— *Це лоша, це канарка, це рушниця... От клітка із пташкою, от цебро, дзеркало, грубка, лопата, ворона... А це от, подивіться, це слон!*

Сусідство цих моделей підсилює їхню подібність, нашаровуючи одне значення на інше, проте семантичні властивості речень із *це* й *от* не цілком тотожні. У двоскладних реченнях (*Це кінь* і ін.) має місце найменування предмета, а односкладні речення (*От клітка* й ін.) семантично роздвоюються: вони містять повідомлення про наявність називаного й вказівку на предмет. Односкладна синтаксична структура підсилює значення існування, робить його пануючим.

На думку В.В. Бабайцевої, сукупність семантико-граматичних властивостей і дозволяє розглядати речення із часткою *от* при головному члені як типову для номінативних речень групу. Однак відзначена значеннева співвідносність вказівних номінативних речень із часткою *от* і двоскладних речень із підметом-займенником *це* робить не цілком чіткою синтаксичну функцію головного члена.

Якщо речення типу *От зима* близькі по семантиці до *Це зима*, то речення типу *От і зима* близькі до двоскладних речень, у яких присудки виражені дієсловами зі значенням появи, настання, виявлення: *От і зима наступила*, *От і наречений з'явився* й т.п., що дозволяє говорити про нульовий присудок у реченнях типу *От і зима* й розглядати їх як номінативні підметові речення.

Таким чином, говорячи про синонімічність синтаксичних моделей *Це зима*; *Зима*; *От зима*; *От і зима*, відзначаючи їхні системні зв'язки, не можна не бачити в їхній семантиці специфічних відтінків, кожний з яких має стабільну синтаксичну модель [Бабайцева, с. 131-132].

Таке твердження потребує доповнення.

Говорячи про частку *от* у вказівних номінативних реченнях, О.М. Пешковський наголошував: “Саме це слово надзвичайно важко визначити синтаксично” [Пешковский, с. 379]. Речення цього типу виражають думку за допомогою жесту та інтонації. Отож хоча “в словах *от* і *он* вже наче присутнє уявлення про буття того чи іншого предмета або явища”, однак “воно тут до такої міри пов'язано з жестом, що, окрім жесту, певно, не може бути розкрито” [Пешковский, с. 168]. До того ж, ці слова здатні приєднуватися до будь-якого дієслівного речення і, очевидно, “нарівні зі словами *от* і *це* являють собою лише службові слова” [Пешковский, с. 380]. У номінативному реченні, як наголошує О.Г. Руднев, саме інтонація є основним граматичним засобом мовленнєвого розкриття реальної дійсності [Руднев, с. 44]. Отже, при відповідній інтонації роль головного члена односкладного номінативного речення тут “наче ділиться між називним відмінком і вказівним словом” [Руднев, с. 380].

Вказівні частки послабляють силу інтонації, що констатує, тому що виконують роль конструктивних засобів, що формують речення, що підсилюють їхню семантико-інтонаційну самостійність. Саме тому наявність вказівних часток дозволяє відрізнити складні конструкції (*От моє село, от мій рідний будинок*) від простих з однорідними головними членами (*От моє село й мій рідний будинок*):

До вказівних номінативних речень ставляться й речення зі сполученням часток *от і*. Приклади:

От і зима; От і наречений.

Вказівні речення виділяються в особливу групу номінативних речень не тільки на основі структурних особливостей, пов'язаних з використанням часток, але й тому, що частки допомагають виразити специфіку їхньої семантики. У реченнях із часткою *от* відзначається поява й буття предмета; сполучення *от і* надає реченням відтінок вказівки на появу предмета або явища, очікуваного або згадуваного раніше.

У реченнях з *от* сильніше наочно-чуттєвий бік думки, у реченнях з *от і* відтінок безпосередньої вказівки послаблений, звертається увага на появу очікуваного предмета.

III. Власне-називні речення

Напівпериферійний тип номінативних побудов становлять “власне називні” речення, до яких зараховуються речення з головним членом, що репрезентують функцію називання. Ці конструкції призначені для номінації будь-яких об'єктів навколишньої дійсності: літературних творів, закладів, установ, газет, населених пунктів, товарів тощо.

Синтаксичний статус “власне називних” речень є суперечливим. Н.С. Валгіна, О.М. Гвоздьов, автори Граматики російської літературної мови (1954) виключають їх зі складу номінативних речень. Постає питання, чи є назви книг і под. реченнями або ж це просто слова і отримання слів. Так, О.М. Гвоздьов зазначає: “Не є реченнями різного роду назви, вміщені на вивісках; вони являють собою прості назви закладів, а не висловлення про них” [Гвоздев, с.99].

На специфіку цих мовних одиниць у свій час звернув увагу О.М. Пешковський, який вважав, що назви й написи на вивісках мають комунікативний характер. Він писав: ”Приступаючи до прочитання книги, читач цікавиться *змістом* її й у заголовку бачить натяк на цей зміст або навіть стисле вираження його. Це ставлення читача знає, звичайно, і письменник

(порівн. у Пом'яловського в «Міщанському щасті»: «Так де ж щастя? — запитає читач.— У заголовку щастя *обіцяно*»). Виходить, назва книги завжди є *чимось більшим*, ніж назва. Тим більше це треба сказати про назву товарів на вивісках магазинів”[Пешковский, с.178].

Логічну основу власне-називних речень розкриває П.С. Попов: “Слово «Перукарня», написане на вивісці, залишається просто словом, поки вона лежить у майстерні вивісок з іншими вивісками: «Булочна», «Аптека». Однак безсумнівно всі ці слова, які нічого не стверджують, а мають лише те чи інше значення, перетворюються на слова-судження, коли вивіски розміщені над відповідними приміщеннями. Вивіска «Булочна» над магазином, де продають хліб, є повноцінним судженням, яке може бути оформлене у вигляді називного речення: «Це — булочна»” [Попов, с.201]. З цим погоджується і В.В. Бабайцева: “Якщо слово співвідносне з поняттям, а речення - із судженням, то логічно вважати такі назви реченнями, тому що вони виражають судження існування й мають констатувальну інтонацію” [Бабайцева, с.137].

Назви книг, журналів, картин і т.д., що складаються зі слова або словосполучення з номінативним значенням, виражають судження існування й вживаються для того, щоб позначити, виділити який-небудь предмет або явище, указати на нього, розкривши його призначення найменуванням. Отже, це не просто слова, а речення.

На думку В.В. Бабайцевої, ці конструкції є власне-називними: “Цього роду речення є переважно засобом письмового мовлення, але вони здобувають комунікативну значимість у живому процесі спілкування й характеризуються констатувальною інтонацією, властивою номінативним реченням” [Бабайцева, 1968, с. 136].

На нашу думку, назви, написи, ремарки становлять комунікативний акт, їм притаманна функція називання, яку слід кваліфікувати як потенційну реченнєву, тому ми вважаємо їх номінативними реченнями.

Власне-називні структури характеризуються потенційною можливістю введення у мовлення як предикативних одиниць. У ролі написів, ярликів, назв

можуть виступати різні відрізки: слова, словосполучення, речення. За цих умов функція найменування не перетворює окремі слова та словосполучення на речення, послаблюються суто реченнєві властивості заголовків або назв типу «Виготовлення печаток і штампів» та ін. Подібно до інших типів речень номінативні речення можуть виступати у ролі заголовків, набувати у комунікативному оточенні різних функціональних призначень.

IV. Називний теми

У нашій роботі розглядатимуться номінативні речення периферійного типу: "називний теми" ("називний уявлення").

Питання про називний уявлення розглядається в працях багатьох лінгвістів. До нього звертались В.Г.Адмоні, Г.К.Акімова, Б.П.Ардентов, В.В.Бабайцева, Н.С.Валгіна, Є.М.Галкіна-Федорук, О.С.Попов, І.П.Распопов, З.К.Тарланов, М.П.Харченко та багато інших мовознавців. Називний уявлення або ставав об'єктом спеціального дослідження, або до нього звертались, вирішуючи теоретичні проблеми, або такий тип синтаксичних побудов розглядався серед інших мовних явищ. Можна виділити головні аспекти у вивченні називного уявлення.

Перший аспект полягає у розгляді питання про синтаксичний статус: чи вважати таку конструкцію реченням, чи особливим типом сегментованих побудов? Подібний підхід виявляє різні погляди вчених на питання про предикативність конструкцій з називним уявленням.

Другий аспект пов'язаний з дослідженням лінгвістичного терміна "називний уявлення". Терміни "називний уявлення" і "називний теми" в лінгвістичній літературі функціонують як синоніми.

Третій аспект, який є одним з головних у дослідженні цього синтаксичного явища, - це вивчення називного уявлення як сегментованої конструкції.

Питання про обсяг синтаксичних конструкцій із значенням теми висловлення не одержало однозначного висвітлення в мовознавчій літературі. О.М.Пешковський

вважав аналогічними до називного уявлення інфінітиви та інфінітивні групи, а також так званий "лекторський" називний і висловлювання типу "Математика - это наука серьёзная". О.С.Попов подає повну, але не достатньо вичерпну класифікацію синтаксичних побудов, які, на його думку, можна об'єднати терміном "сегментовані конструкції" і кваліфікувати як еквіваленти називного уявлення. З одного боку, можна виділити три головні структурні типи називного уявлення: 1) іменники в називному відмінку; 2) непередикативні словосполучення з іменником у називному відмінку в ролі стрижневого слова (інколи з кількісним числівником у ролі головного слова); 3) синтаксичні ряди з сурядним зв'язком.

З іншого боку, до називного уявлення зараховуються побудови, в яких сегмент виражається: окремими словами і формами слів; сполученням слів, фрагментами складних речень; реченнями різних типів; цілими відрізками тексту.

Типовим "представником" зазначених вище конструкцій є називний уявлення. Двочленність і особлива інтонація вимовляння цієї конструкції підпорядковані виконанню експресивного завдання - актуалізації інформації, поданої сегментом.

Актуалізуватися може не тільки називний відмінок іменника. Це можуть бути форми слів, словосполучення й речення різних типів.

Деякі вчені (О.С.Попов, Л.Ф.Шильникова) пропонують розглядати як сегментовані такі побудови, в яких сегмент виражається реченнями різних типів, складним синтаксичним цілим і відрізками тексту. На наш погляд, деякі типи речень, складні синтаксичні цілі і великі за обсягом відрізки тексту не можуть виконувати функцію називного уявлення, оскільки це одиниці передикативного й текстового рівнів.

У мовознавчій літературі по-різному трактується питання про синтаксичний статус називного відмінка теми (уявлення). Деякі мовознавці (В.Г. Адмоні, В.П. Ардентов, В.В. Бабайцева, Ф.К. Буженик, П.С. Дудик, М.П. Жоголева, Н.А. Назаров, О.Г. Руднєв, Т.П. Степанова, М.П. Харченко, О.А. Юдін та інші) таку структуру вважають різновидом номінативних речень, інші (Є.М. Галкіна-Федорук, З.К. Тарланов) - реченням особливого типу; треті (Г.М. Акімова, автори

академічних граматик з російської мови (АГ-54, АГ-70, АГ-80), автори "Сучасної української літературної мови (за заг.ред. акад. І.К. Білодіда), Н.С. Валгіна, І.Н. Войтицька, Л.Є. Майорова, О.К. Пешковський, О.С. Попов, І.П. Распопов, Я.І. Рословець та інші) - не відносять її до речень. У багатьох вузівських підручниках зазначається, що "називний уявлення" не є номінативним реченням. Зокрема у "Сучасній російській мові. Синтаксисі" авторка розділу "Типи односкладних речень" Є.М. Галкіна-Федорук пише: "Не відносимо до номінативних речень так званий "називний уявлення". У "називному уявлення" не виражено ні судження, ні поняття, а згадується раніше пізнане явище. Причому у ньому лише подається назва цього згадуваного явища, а думка чи відчуття, яке стосується того, що виникає, згадується в уявленні, висловлюється у наступному за ним реченні" [с. 126]. О.М. Гвоздєв наполягає, що "не є реченням, не виражаючи ствердження, так званий називний уявлення, що виражає уявлення про предмети і явища, яке виникає, але не містить висловлення про них; для нього характерна інтонація, що вказує на незавершеність" [15, с. 99].

Але чому ж "називний уявлення" згадується саме у зв'язку з номінативними реченнями? Насамперед "номінативний уявлення" поєднує з номінативними реченнями морфологічна природа головного члена — називний вадмінок іменника.

"Номінативний уявлення", як і інші різновиди номінативних речень, є реченням, оскільки становить інтонаційно самостійну комунікативну одиницю. Опосередковано через нього мовець повідомляє про наявність у свідомості уявлення і викликає аналогічне уявлення у свідомості співрозмовника.

Від інших різновидів номінативних речень "номінативний уявлення" відрізняється тим, що у ньому повідомляється про наявність уявлення стосовно предмета або явища у свідомості мовця, а в типових різновидах номінативних речень стверджується буття предмета або явища в реальній дійсності.

"Називний уявлення" — це іменник у називному відмінку (або кількісно-іменне словосполучення), який має специфічну інтонацію і називає предмет думки для того, щоб повідомити про наявність уявлення щодо нього у свідомості мовця.

"Номінативний уявлення" є вираженням слабкорозчленованої думки: уявлення — один компонент думки, ствердження його існування у свідомості шляхом називання — другий компонент. Отже, як і в інших різновидах номінативних речень, у "називному уявлення" висловлюється логіко-психологічне судження.

Зміст "називного уявлення" не можна зводити лише до позначення теми наступного висловлення. Воно значно багатше понятійного значення імені, важливим є чуттєвий та емоційний підтекст. Відмова від психологізму при поясненні поданої синтаксичної конструкції позбавляє її спеціальних рис, які відрізняють її від інших типів простого речення.

Навіть при "словесному називному теми" (термін О. С. Попова) на першому плані не позначення теми, а намагання викликати наочно-чуттєвий образ: *Степ... От якби він побачив справжній степ (С. Жадан)*.

Уявлення не виражаються словом (слово пов'язано з поняттям), однак ступінь індивідуальної наочно-чуттєвої основи поняттєвого значення слів може бути різним. Чуттєва основа поняття максимально підсилюється у поданому типі речення, комунікативним призначенням якого і є намагання означити наявність уявлення у думках мовця і викликати узагальнений наочно-чуттєвий образ предмета, який називається у свідомості співрозмовника (читача). Тому, не погоджуючись із загальною оцінкою цього мовного явища О. М. Пешковським (такий номінатив не є реченням), ми ж приймаємо його як найбільш доречний, бо саме така назва цих речень вказує на їх комунікативне призначення.

Термін "уявлення" має давню традицію. Вперше запропонував його О.М.Пешковський у праці "Русский синтаксис в научном освещении" (1956). О.М.

Пешковський назву "називний уявлення" не вживає як термін для позначення синтаксичної конструкції.

Називним уявлення він називає називний відмінок іменника, який "позначає ізольовані уявлення про ті предмети, які цими іменниками названі".

Дотримуючись погляду О.М.Пешковського, деякі вчені (В.В.Бабайцева, І.Н.Степанова, З.К.Тарланов та інші) використовують назву "називний уявлення" як термін для позначення синтаксичної конструкції з іменником або кількісним числівником у ролі стрижневого слова.

Належну увагу вивченню називного уявлення приділяв О.С. Попов, вкладаючи у поняття "називний уявлення" ширший зміст. До таких синтаксичних побудов О.С. Попов зараховує не тільки конструкції, які характеризуються, на думку О.М. Пешковського, психологізмом, задумливим тембром вимовляння, але й конструкції, позбавлені названих вище ознак. О.С. Попов відмовляється від терміна "називний уявлення", введеного О.М. Пешковським, і пропонує кваліфікувати цей різновид утворення "називним теми", що по суті було обґрунтовано ще Ш.Баллі (називний уявлення виступає словесно вираженою темою висловлення) і далі деталізовано членами Празького лінгвістичного гуртка [Попов 1964; Попов 1968]. Цей термін, на думку О.С. Попова, позбавлений психологізму і може вживатись як назва для широкого кола номінативних сегментованих побудов. Деякі вчені, слідом за О.С. Поповим, використовують термін "називний теми" (Ж.Г. Амірова, І.С. Распопов та інші). У деяких працях поширена подвійна назва - "називний уявлення", або називний теми"(І.Я. Рословець та інші). Цікавий підхід до вирішення цієї проблеми знаходимо у мовознавців Г.М. Акімової (1990), Л.Є. Майорової (1984), які зауважують, що активізація конструкцій з називним уявлення і конструкцій з називним теми, а особливо поширення сфери їх функціонування примушують розглядати ці конструкції диференційовано. А.П. Загнітко вважає, що "функціонально називний уявлення охоплює випадки філософського роздуму, спонукання до спогаду, концентрації уваги і под.", а "називний теми може виступати як заголовок, зачин певної розповіді" [20, с.525].

У "Граматичі сучасної російської літературної мови" (1970) використовується термін "форми уявлення", в "Російській граматичі" (1980) застосовано термін "форми називання".

Автори "Сучасної української літературної мови" (за загальною редакцією академіка І.К.Білодіда) пропонують термін "називний уявлення".

Дотримуючись концепції Г.М.Акімової про основні етапи входження розмовних еквівалентів з називним уявлення в писемну літературну мову, вважаємо, що доцільно використовувати термін "називний уявлення" в художньому стилі мовлення. Термін "називний теми", на нашу думку, властивий науковому, науково-популярному і публіцистичному стилям мовлення.

За своїм "речовинним" значенням називний уявлення може бути предметним або словесним. Предметний називний привертає увагу до предмета або поняття, словесний називний - до слова як такого. Можна виділити різні типи словесного називного уявлення. Перший різновид становить побудову, в якій виділена сегментом тема в базовій частині висловлення називається словом:

Посуха! Це страшне, лихе слово (С. Жадан).

У конструкціях ьз називним уявлення експресивна функція виявляється в таких різновидах:

1) називний уявлення вводить читача у філософські роздуми героя чи автора:

Античні майстри, будівничі пізніших віків. . . Хіба вони не виправили своє буття на землі?

Багатство! Скільки воно манило, і манить, і сліпить людей;

2) називний уявлення вводить читача в ситуацію спогадів про важливі історичні події, а також події особистого життя :

Крути. Поле поразки і великої слави (С. Жадан).

3) називний уявлення може використовуватися для характеристики героя:

Такий чоловік! Йому в цій споруді вбачається щось малооригінальне.

Усі розглянуті конструкції такого типу надають висловленню розчленованості й водночас лаконічності, є одним із способів експресивної передачі інформації різного змісту.

Висновки до Розділу 2

Безособові речення, головний член яких виражений безособовими дієсловами, найтипівіший вияв головного члена безособових речень і такі структури утворюють власне-безособові односкладні речення, становлять ядро безособових конструкцій: *розвидніти, вечоріти, темніти, світати, смеркати*.

Безособові речення, головний член яких виражений аналітично, перший компонент при цьому виступає допоміжним елементом (дієслово *бути* або дієслово фазової, модальної семантики): *буде світати, починає світати, має світати, мусить світати*. Такі структури також належать до ядра безособових речень.

Безособові речення, головний член яких виражений особовим дієсловом у безособовому значенні, є надзвичайно розмаїті за змістом. Вони поділяються на дві підгрупи залежно від того, яким дієсловом – без постфікса *-ся* чи з постфіксом *-ся* – виражений у них головний член.

Безособові речення, головний член яких виражений незмінною предикативною формою на *-но, -то*, повідомляються про дію здебільшого в її результаті, а не в процесі. Безособові речення, головний член яких виражений словом категорії стану, поділяються на: 1) безособові речення, головний член яких виражений предикативним прислівником типу *безлюдно, болісно, весело, важливо, видно, відрадно, гарно, досадно*; 2) безособові речення, головний член яких виражений предикативним словом типу *біда, гріх, диво, жаль, лінь, сором, шкода, пора, час, що*, виступаючи головним членом безособових речень, втрачає зв'язок з парадигмою іменника; 3) безособові речення, головний член яких виражений предикативним словом типу *можна / не можна, необхідно, можливо / неможливо, доцільно / недоцільно, потрібно / непотрібно, треба / не треба, сила / несила* і под.; 4) безособові речення, головний член яких виражений предикативним словом *нема (немає)*.

ВИСНОВКИ

Робота присвячена розгляду “Структурно-семантичних виявів безособових речень у сучасній українській мові”. Вирішуючи завдання, поставлені у дипломній роботі, ми дійшли висновку, що безособові речення становлять найбільш поширений тип речень односкладної будови. Безособовими реченнями називаються такі односкладні речення, головний член яких визначає дію або стан, що мисляться як незалежні від будь-якого витворювача дії чи носія стану.

Своєрідність безособових речень виявляється при зіставленні їх з двоскладними структурами. У двоскладних реченнях дія або стан відтворюються як залежні від особи. Натомість в односкладних реченнях дія або стан виступають як незалежність від особи, як такі, що виступають самі по собі.

Через те, що безособові речення вказують на відсутність суб'єкта дії або стану як активної сили, вони тим самим не можуть бути спонукальними реченнями. Адже нема від кого вимагати, щоб скоріше чи пізніше світало, вечоріло, потепліло і т. ін.

Специфіка безособових речень створюється взаємодією семантичних і граматичних факторів, що діють у межах безособової структури. Ця специфіка виявляється передусім у граматично-семантичній природі головного члена, конкретизованого в тій чи іншій мірі контекстом сусідніх речень, ситуацією, мовлення, а ще більше характером другорядних членів, якщо тільки вони наявні в складі безособових речень.

Головний член безособових речень здебільшого набуває дієслівної форми, проте можливі також недієслівні конструкції (випадки яких розглянуто в роботі).

У нашому дипломному проєкті ми також розглядали історію безособових речень, і дійшли висновку, що у давньоруській мові вже існували основні типи безособових речень, властиві сучасній українській мові. Окремі типи безособових речень в минулому були більш поширені, ніж

в сучасній українській літературній мові, і навіть відрізнялися більшими конструктивними різновидами.

Працюючи над практичною частиною дипломної роботи (пошук безособових речень в літературі), помічено, що безособові речення найчастіше трапляються в розмовно-побутовому та художньому стилях. Пояснюється це своєрідними семантичними відтінками безособових речень.

Смислове наповнення безособових речень надто різноманітне. Вони передають неусвідомленість, невмотивованість, стихійність, загадковість, таємничість дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арполенко Г.П., Грищенко А.П., Німчук В.В., Русанівський В.М., Щербатюк Г.Х. Історія української мови. Синтаксис. – К. : Наук. думка, 1983. – 274 с.
2. Бабайцева В.В. Односоставные предложения в современном русском языке. – М. : Просвещение, 1968. – 269 с.
3. Баган М. Семантико-синтаксична структура безособових генітивно-заперечних речень // Лінгвістичні студії: Зб. Наук. праць. Вип. 7 – Донецьк: ДонНУ, 2001 – С.126-131.
4. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови: Навч. посібник. – К. : Вища шк., 1991 – 231с.
5. Безпалько О.П. Нариси з історичного синтаксису української мови. – К. : Рад. шк., 1960 – 236с.
6. Балюх О.В. Семантико-синтаксична структура безособового речення: Автореф. ... канд. філол. наук. – К., 1992 – 16 с.
7. Борщ Е.Г. Граматична особа і персональність // Мовознавство. – 1973. – №4. – С.50-59.
8. Брицин В.М. Односкладні речення в українській мові: до питання методології їхнього дослідження // Мовознавство. – 2001. – №3. – С.81-87.
9. Брицин В.М., Жайворонок В.В. Односкладні речення слов'янських мов // Мовознавство. – 2003. – №2-3. – С.91-95.
10. Виноградов В. В. Основные вопросы синтаксиса предложения // Вопросы грамматического строя. – М. : Изд-во АН СССР, 1955. – С. 396–418.
11. Вихованець І.Р. Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.
12. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К. : Наук. думка, 1992 – 224с.
13. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис – К. : Либідь, 1993 – 368с.

14. Горяний В.Д. Односкладні речення в українській мові. – К. : Рад. шк., 1983. – 165 с.
15. Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
16. Дорошенко С.І. Граматична стилістика української мови. – К. : Рад. школа, 1985 – 199 с.
17. Єрмоленко С.Я. Категорія предикативності. Загальна і власне синтаксична семантика речення // Синтаксис словосполучення і простого реченн. – К. : Наук. думка, 1975. – 214 с.
18. Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика. – К. : Наук. думка, 1982. – 286 с.
19. Загнітко А.П. Проблема односкладного речення в сучасній лінгвістиці // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Вип..3. – Донецьк: ДонДУ, 1997. – С.17-27.
20. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
21. Загнітко А.П. Семантика і функції безособових речень у говірках Донеччини // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Вип. 8. –Донецк: ДонНУ, 2001. – С.221-225.
22. Зайко Л.В. Безособові речення в контексті мовного розвитку // Мовознавства –2004. – №4. – С.81-88
23. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М. : Наука, 1973. – 351с.
24. Золотова Г.А. О принципах классификаций простого предложения // Актуальные проблемы русского синтаксиса. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С.14-36.
25. Іваницька Н.Л. Синтаксис простого речення. Складні випадки аналізу. – К. : Вища шк., 1989. – 265 с.
26. Кадомцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення. – К. : Вища шк., 1986. – 178 с.

27. Кацнельсон С.Д. Безличные глаголы и генезис номинативного предложения // К генезису номинативного предложения. – М. : Ленинград, 1936. – С.24-37.
28. Ковтунова И. И. О понятии инверсии // Проблемы современной филологии : сб. статей к 70-летию ак. В. В. Виноградова ; гл. ред. М. Б. Храпченко. – М., 1965. – С. 167-171.
29. Кононенко В.І. Нові тенденції у розвитку сучасного синтаксису // Українська мова і література в школі –1973. – №1. – С.19-27.
30. Кононенко В.І. Проблеми стилістичного синтаксису // Українська мова і література в школі – 1975. – №4 – С.25-36.
31. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / За ред. Л.А.Булаховського. – К. : Рад. школа, 1951. – 408 с.
32. Лекант П.А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке. – М. : Высш. шк., 1976. – 144 с.
33. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. – К. : Наук. думка, 1966. – 324 с.
34. Мухин А. М. Структура предложений и их модели. – Л. : Наука, 1968. – 230 с.
35. Некрасов Н. П. О значении форм русского глагола. – Спб., 1865. – 313 с.
36. Павляна Л.Д. Актуальне членування и граматична природа речень з предикативом та інфінітивом // Мовознавство. – 1988. – №2. – С.42-48.
37. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – Изд. 7-е – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.
38. Плющ М.Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення: (Навч. посібник). – К. : Вид-во Київ. пед. ін-ту, 1978. – 107 с.
39. Плющ М.Я. Категорія суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. – К. : Вища шк., 1986. –175 с.

40. Рабанюк Л., Романюк Т. Семантична структура генітивних речень // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць Вип. 5. – Донецьк, ДонДУ, 1999. – С.169-173.
41. Распопов И.П. Строение простого предложения в современном русском языке. – М. : Просвещение, 1970. – 192 с.
42. Распопов И.П. Несколько замечаний о так называемой семантической структуре предложения // Вопросы языкознания. – 1981. – №4. – С.24-31.
43. Руднев А.Г. Синтаксис современного русского языка. – М. : Высшая школа, 1963. – 364 с.
44. Ружичка Р. Трансформационное описание безличных предложений // Вопросы языкознания. – 1963. – №3 – С.20-27.
45. Русановский В.М., Жовтобрюх М.А., Городенская Е.Г., Грищенко А.А. Украинская грамматика. – К. : Наук. думка, 1986. – 360 с.
46. Сич В.Ф. Синтаксичні функції інфінітива // Українська мова і література в школі – 1972. – №3. – С.24-30.
47. Слинько І.І. Типи простих речень // Українська мова і література в школі – 1977. – №9. – С.51-59.
48. Слинько І.І. Парадигма тика простого речення української мови (односкладне речення) // Мовознавство. – 1980 – №3 – С.22-29.
49. Слинько І.І. Чи є односкладні речення? // Мовознавство. – 1985. – №4. – С.48-53.
50. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
51. Супрун А.В. Грамматика и семантика простого предложения. – М. : Наука, 1977. – 261 с.
52. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За ред. І.К.Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972 – 516 с.
53. Чирва Г.М. Безособові речення // Українська мова і література в школі – 1974. – №3. – С.22-34.

54. Чирва Г.М. Синтаксическая структура безличных предложений украинского языка: На материале литературы 50-70гг. XX в. : автореф. ...канд. филол. наук. – К., 1977. – 20 с.

55. Шведова Н.Ю. Типология односоставных предложений на основе характера их парадигм // Проблемы современной филологии. – М. : Наука, 1956. – С.74-79.

56. Шведова Н.Ю. Вопросы описания структурных схем простого предложения. – 1973. – №4. – С.31-41.

57. Швець І.Р. Синтаксичні функції інфінітива в сучасній українській літературній мові. – Одеса : Вид-во Одеського ун-ту, 1972. – 58 с.

58. Шмелев Д.Н. Русский язык в его функциональных разновидностях. – М.: Наука, 1977. – 168 с.

59. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підруч. Київ: Видавн. Центр «Академія», 2004. 408 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Багрянний І. Тигролови; Морітурі. – К. : Наук. думка, 2001. – 368 с.
- Білик І. Меч Арея. – К. : Дніпро, 1990. – 446 с.
- Винниченко В. Оповідання. Роман „Слово за тобою, Сталіне!” П'єса „Чорна Пантера і Білий Ведмідь”. – К. : Наук. думка, 2001. – 440 с.
- Голос України (газета), м.Київ.
- Гончар О. Твори: в 2 т. Т. 2. – К. : Наук. думка, 1993. – 745 с.
- Гуцало Є. Позичений чоловік. Приватне життя феномена: Роман-диалогія. – К. : Рад. письменник, 1982. – 711 с.
- Загребельний П. Євпраксія. – К. : Дніпро, 1987. – 319 с.
- Іваничук Р. Журавлиний крик: Істор. роман. – Львів: Каменяр, 1989. – 375 с.
- Історичні повісті: 36. : Для серед. та ст. шк. віку. – К. : Веселка, 1982. – 415 с.
- Коцюбинський М.М. Твори: в 4-х т. Т. 3. – К. : Дніпро, 1985. – 398 с.
- Малик В.К. Князь Кий: Роман. – К. : Дніпро, 1989. – 576 с.
- Самчук У. Марія; Куди тече та річка: Романи. – К. : Наук. думка, 1999. – 416 с.
- Склярєнко С.Д. Святослав: Роман. – К. : Веселка, 1991. – 632 с.
- Сосюра В.М. Вибрані твори: в 2 т. Т. 1. – К: Наук. думка, 2000. – 645 с.
- Стус В. Палімпсест: Вибране. – К. : Факт, 2003. – 432 с.
- Стельмах М. Твори: в 6 т. / Михайло Стельмах. – К. : Дніпро, 1973. – Т. 3: Кров людська – не водиця: роман; Велика рідня: роман-хроніка, Ч. 2–4. – 1973. – 662 с.
- Тарнавський В.В. Порожній п'єдестал: Роман. – К. : Рад. письменник, 1990. – 428 с.
- Тичина П. Вибране: у 2 т. Т. 1. – К. : Дніпро, 1976. – 416 с.
- Тулуб З. Твори: в 3 т. Т. 1. – К: Дніпро, 1991. – 553 с.

Тютюнник Григiр. Облога: Вибранi твори / Г. М. Тютюнник. – К. : Пульсари, 2004. – 584 с.

Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / А.П. Пономарьов, Л.Ф. Артюр та ін. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.

Українська правда (інтернет-видання, <http://www.pravda.com.ua>), м. Київ.

Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. (у трьох книгах). – К. : Рось, 1994.

Фразеологічний словник української мови: У 2 кн. / НАН України, Ін-т укр. мови. – 2-ге вид. – К.: Наук. думка, 1999. – Кн. 1. – 258 с.; Кн. 2. – С 529 - 980.

Хомченко Г. М. Збірник задач з математичного аналізу. – К. : Наукова думка, 2009. – 132 с.

Хоткевич Г.М. Авiрон; Довбуш: Повісті. Оповідання. – К. : Дніпро, 1990.-559 с.

Чижевський Д.І. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Тернопіль: Феміна, 1994. – 480 с.

Шевчук В.О. Стежка в траві. Житомирська сага: у 2-х т. Т. 1 – Харків : Фоліо, 1994. – 494 с.